

ВАСИЛЬ ОФІЦИНСЬКИЙ

**СХІДНОГАЛИЦЬКА ПЕРІОДИКА
1941–1944 РОКІВ:
політичні та культурні аспекти**

Політична серія. №1

*Ужгородський державний університет
історичний факультет
кафедра історії України*

ВАСИЛЬ ОФЦІНСЬКИЙ

СХІДНОГАЛИЦЬКА ПЕРІОДИКА

1941–1944 РОКІВ:

політичні та культурні аспекти

Ужгород

1997

Офішинський В. Східногалицька періодика 1941-1944 років: політичні та культурні аспекти. - Ужгород, 1997. - 60 с. ("Політична серія". №1).

Для вчених і студентів гуманітарних профілів, учителів та учнів загальноосвітніх шкіл, а також політиків і громадських діячів.

Упорядкування і редактування кандидата історичних наук Романа Офішинського.

Науковий рецензент -

доктор історичних наук, професор Володимир Задорожний.

Про автора:

Офішинський Василь Андрійович.

Народився 10 лютого 1966 року в селі Оглядіві Радехівського району Львівської області.

Закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету (1991).

Вчитель історії та правознавства Вузьківського природничо-економічного ліцею (Радехівський р-н Львівської обл.).

© Василь Офішинський. 1997.

© "Політична серія". 1997

Передмова

Вже котре покоління як українських, так і зарубіжних істориків знову і знову повертається до проблем новітньої історії України періоду Другої світової війни. Через призму суб'єктивного сприйняття автори наукових досліджень прагнуть відтворити об'єктивну картину реалій воєнної дійсності в роки німецько-радянської війни та нацистської окупації.

Як відзначав невідомий автор на сторінках часопису Військової Управи Галичина для Добровольців Стрілецької Дивізії "Галичина" та їх родин "До перемоги": "Війна належить до явищ соціальних (сусільних), тобто таких, що лежать у самій природі людських суспільств та впливають із потреб спільного людського життя. Цим самим війна являється однією із форм міжнародних взаємин".¹ Так, історія людської цивілізації - це передусім історія воєн. Війна є продовженням політики засобами збройної сили. Трагізм вітчизняної новітньої історії ХХ століття полягав у тому, що у катаклізмах двох світових воєн Україна була розмінною монетою в політиці великих держав, українці змушені були проливати свою кров за чужі ім інтереси імперіалістичних держав.

Очевидно, не буде відкриттям твердження, що з плином часу історичні явища і події постають рельєфніше та виразніше, вгамовуються пристрасті учасників подій, розум домінує на емоціями, розширюється джерельна база. Не остане місце в палітрі джерел, що послугують істориків в його студіях, належить пресі.

Періодична преса періоду Другої світової війни по своїй формі та змісту багатопланова і різноманітна. Автор свідомий того, що українські часописи і журнали на окупованих нацистами територіях були затиснуті в цільні лещата німецької цензури.² Підпорядкована німецькому "Видавництву часописів і журналів у Генеральному Губернаторстві", українська періодика, все ж таки, є цінним джерелом для вивчення питань

¹До перемоги. - 1943. - 23 грудня.

²Тарнавський О. Літературний Львів, 1939-1944: Спомини /Передм. М. Ільницького. - Львів: Просвіта, 1995. - С. 84-92.

політичного розвитку Східної Галичини в роки окупації, адміністративно-територіального устрою, німецького адміністративного управління в Східній Галичині, діяльності Українського Центрального та Краєвого Комітетів та інше, а також дозволяє прослідкувати особливості взаємодії української влади та населення з німецьким окупаційним режимом на різних етапах Другої світової війни.

У даній розвідці автором зроблена спроба прослідкувати особливості політичного розвитку, суспільно-політичного становища в Східній Галичині в складі Генерального Губернаторства на основі аналізу ряду періодичних видань, а саме "Українських щоденних вістей", "Львівських вістей", "Самостійної України", "Українського слова", "Станіславівського слова", "Української школи", "Студентського прапору".

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з літа 1941 по літо 1944 року, тобто час, упродовж якого східно-галицькі землі були окуповані нацистськими військами і входили до складу Генерального Губернаторства.

Актуальність дослідження полягає в першу чергу, в необхідності (на основі залучення найширшого кола джерел) відтворити історичне минуле українського народу періоду Другої світової війни, створити максимально можливо об'єктивну картину перебігу і розвитку основних подій та явищ на терені Східної Галичини, а також сприяти подоланню стереотипів нав'язаних комуністичною історіографією та пропагандою щодо оцінки політичних реалій в Україні в роки нацистської окупації.

Деякі аспекти політичного становища в Східній Галичині в складі Генерального Губернаторства за матеріалами щоденних часописів "Українські щоденні вісті" та "Львівські вісті" (1941-1944)

З початком німецько-радянського збройного протистояння у другій світовій війні, після 22-місячної примусової мовчанки відродилось вільне українське друковане слово. Оскільки, як відзначав часопис "Львівські вісті", з хвилиною, коли більшовики зайняли Галичину, українська преса перестала тут існувати. А часописи, що появились з моменту більшовицької окупації, не слід вважати українськими, хоч вони друковані українською мовою й мали гучні українські назви у душі "Вільної України".¹ Маючи українську форму, вони були більшовицькими за змістом, послуговалися українською мовою з метою впровадження комуністичної доктрини у серця і душі українського народу.

Однак з початком другої світової війни не вся територія, заселена українським народом, була окупована військами комуністичного СРСР. Частина українських земель опинилась у складі Генеральної Губернії, складової частини Великонімеччини. Тут опинилась і значна кількість українських патріотів, які змушені були покинути території, що відійшли до СРСР.

Потреби українського національного культурного, економічного і громадського життя покликали до життя часопис "Краківські вісті", що став органом Українського Центрального Комітету, створеного у Кракові за згодою німецького цивільного уряду Генерального Губернаторства в червні 1940 р. для координації українського соціально-культурного життя.² Але одна газета була не в силі охопити усіх потреб українського населення по той бік Сяну. Поруч із щоденним часописом "Краківські вісті", починає виходити тижневик "Краківські вісті", призначений для українських жителів села. Для дошкільнят і шкільної дітвори виходив журнал "Малі друзі", для старшої молоді видавався журнал "Дорога", популярністю користувався місячник "Ілюстровані Вісті".³

З приходом німецької армії до Львова й Галичини та їх входженням до Генерального Губернаторства почала виходити українська преса. Першим часописом на теренах Східної Галичини були "Українські щоденні вісті", перше число яких вийшло 5 липня 1941 року.⁴ Але з часом появи спеціального "Видавництва журналів і часописів для Дистрикту Галичина" замість "Українських щоденних вістей" почали виходити "Львівські вісті".⁵ Для села виходив часопис "Рідна земля".⁶ Незабаром

появилися інші видання. Серед них "Станіславівське слово", "Воля Покуття", "Наші дні", "Золочівське слово", "Тризуб", "Стрийські вісті", "Подільський голос", "Голос Самбірщини", "Чортківська думка", "Калушські вісті", "Жовківські вісті", "Голос Підкарпаття", "Сокальське слово", "Українські вісті", "Тернопільський голос", "Рогатинське слово". За повідомлення преси, після зайняття німецькими військами Східної Галичини в містах стихійно почали з'являтися українські часописи, загальною кількістю близько 20.⁷ Та вже у травні 1942 р. загальна кількість часописів значно скоротилась, вони виходили тільки у Станіславові та Коломиї.⁸ У зв'язку з тим, що населення отримало можливість отримувати львівські часописи поштою, перестали виходити такі часописи, як "Золочівське слово", "Тризуб", "Стрийські вісті".⁹

З усією відповідальністю можна стверджувати про провідну роль львівських часописів у висвітленні найбільш важливих подій у краї та поза його межами. Як правило, на сторінках львівських газет читач знаходив широкий спектр статей та дописів про українське життя в Галичині, повідомлення з фронтів, статті про міжнародне політичне становище; відомості з життя Придніпрянської України, статті та відомості з життя в Німеччині та інших державах світу; статті, практичні і правові поради для хліборобів; статті, оповідання й замітки з української історії і літератури; урядові розпорядження та оголошення; новинки, куток сміху та розваг; а також, платні оголошення та рекламу.

Як уже зазначалось вище, 5 липня 1941 р. появилось перше число українського часопису "Українські щоденні вісті", органу управи міста Львова. Визначаючи мету нового видання редакція писала: "Після 22 місячної примусової мовчанки під большевицькою кормигою починаємо оце знов видавати вільне українське друковане слово. Українська земля знов зросилася кров'ю своїх найкращих синів і дочок, що погинули серед найжахливіших катувань. У цей переломовій добі нашої історії величезну роль відіграє українське друковане слово. Свідомі великих завдань - приступаємо на світанку нової величної доби до цієї відповідальної праці. Нашим бажанням є дати до рук наших читачів інформаційний загальноукраїнський безпартійний національний часопис. Найбільшу увагу присвячуватимемо відбудові нашої зруйнованої Батьківщини на всіх ділянках, що прискішить здійснення нашого найвищого національного ідеалу".¹⁰

Часопис "Українські щоденні вісті" виходив до 24 серпня 1941 р., світ побачило 43 числа цього видання. Звертаючись до своїх читачів в останньому номері редакція зазначила, що часопис, як орган управи міста Львова, мав перед собою важливе завдання: підтримувати управу міста в її важливій праці відбудови, інформувати українських громадян міста та краю про всі важливі події і працювати на благо українського народу. З уваги на те, що, згідно з німецьким законодавством, управа

міста не може видавати власних періодичних видань, засновано новий часопис "Львівські вісті". Весь редакційний склад "Українських щоденних вістей" перейшов до нового часопису.¹¹ З 26 серпня 1941 року часопис "Львівське слово", як орган Українського видавництва часописів і журналів для дистрикту Галичина, став заміником "Українських щоденних вістей".¹²

Підводячи підсумок та оцінюючи значення першого українського часопису Східної Галичини періоду другої світової війни, редакція "Львівських вістей" відзначила: "5 липня 1941 року появилось перше число українського часопису "Українські щоденні вісті", що його громадянство Львова, а згодом краю привітало як вітає людина втомлена довгою і виснажливою спрагою, джерело цілющої води. "Українські щоденні вісті", що появились за згодою військового командування були зв'язані з управою Львова та були на ту пору єдиним щоденником в Галичині і Львові, що виконував важкі обов'язки посередника між українським громадянством та військовим командуванням у прифронтовій смузі. Своє важке і відповідальне завдання виконав український щоденник не зважаючи на технічні перешкоди та труднощі воєнної пори і близькість фронту".¹³

Перше число "Львівських вістей" появилось під датою 9-10 серпня 1941 р. Спочатку "Львівські вісті" виходили поряд з "Українськими щоденними вістями". Відповідальним редактором перших 14 чисел часопису був Густав Андрашко.¹⁴ Коли ж 24 серпня 1941 р. з причин наведених вище, видання "Українських щоденних вістей" припинилося, "Львівські вісті" залишилися єдиним щоденником не тільки у Львові, але й взагалі в Галицькій області. Редакційний склад нового часопису був сформований з колективу журналістів "Українських щоденних вістей", який заявив: "Те, що ми за короткий час існування "Українських щоденних вістей" здобули повне довір'я нашого громадянства, дозволяє нам сподіватися, що те саме, таке необхідне нам довір'я підтримуватиме нашу відповідальну роботу, дбаючи про те, щоб "Львівські вісті", як єдиний тепер часопис, відповідав потребам і вимогам якнайширших кіл українського громадянства".¹⁵ Продовжуючи традиції української національної журналістики, що завжди відкидала сенсаційність і бульварність у газетній практиці, а опиралась, як правило, на професійність, мораль і етику редакційний колектив наголошував: "Нашу відповідальну працю ведемо у виняткові часи. Хоч справа України для українців найважливіша, проте не слід забувати, що в цілості подій Україна лише фрагмент. Тому теж не вільно нам на українські справи глядіти з загумінкового галицького становища, бо столицею України є не Львів, а Київ".¹⁶

Редактором "Львівських вістей" з 15 числа став Осип Боднарівич, редактор "Українських щоденних вістей". Під його редакцією часопис

виходив майже протягом усього періоду німецької окупації Східної Галичини - до 27 серпня 1944 р., дня його смерті.¹⁷

Головний редактор "Українських щоденних вістей" та "Львівських вістей" Осип Боднарівч був відомим галицьким журналістом. Народився 2 травня 1895 р. в с.Золотники на Підгаєччині, закінчив гімназію у Бережанах, Львівський університет, воював в Українській Галицькій Армії, у часи польської окупації редагував щоденний часопис "Новий час", тижневик "Новий час", літературно-мистецький журнал "Назустріч", щоденний часопис "Діло", був співробітником численних українських часописів.¹⁸ У роки німецької окупації, аж до дня смерті, був незмінним редактором "Рідної Землі", "Станіславівського слова", "Тернопільського голосу", "Українських щоденних вістей", "Львівських вістей". Помер 27 червня 1944 р. на 49 році життя від недуги серця.¹⁹ У похороні взяли участь шеф преси Георг Леман, директор видавництва газет П.Шарке, директор українського видавництва М.Матчак, головний редактор "Краківських вістей" п.Хом'як.²⁰

Після смерті О.Боднарівча редакцію "Львівських вістей" очолив М.Семчишин. З наближенням лінії радянсько-німецького фронту часопис припинив своє існування.

Не дивлячись на те, що лівова частка публікацій на сторінках "Українських щоденних вістей", "Львівських вістей" припадала на статті про міжнародне політичне становище, відомості з життя Німеччини, повідомлення з фронтів, відомості з життя Придніпрянської України, поради для хліборобів, оповідання й замітки з української історії та літератури, урядові розпорядження та оголошення, знаходимо інформацію про політичну ситуацію у краї у зв'язку з початком окупації Східної Галичини фашистськими військами, адміністративно-територіальний устрій, органи німецького адміністративного управління у Східній Галичині, діяльність української адміністрації, правові відносини та судівництво, діяльність Українського Центрального та Красового Комітетів, церкви, "Просвіти", Українського Освітнього Комітету (УОК), театру, радіо, музеїв, розвиток освіти, відгуки німецької преси про становище в Галичині, українську пресу Генерального Губернаторства.

Аналізуючи розвиток подій в Україні в роки другої світової війни, очевидно, слід виходити з положення, що як у роки першої, так і під час другої світової воєн, український народ у своїй переважній більшості був втягнутий у глобальний конфлікт протистояння імперіалістичних держав і змушений був платити жахливу данину молоху війни за чужі йому національні інтереси воюючих сторін. І лише незначний відсоток українців відстоював національні інтереси української нації, суть яких - відродження Української Самостійної Соборної України. Неможливо не погодитись з українським істориком із США Степаном Гораком, який

зазначає: "Кожна війна є трагедією не тільки одиниць, але й цілих народів. В новітній історії, а зокрема у випадку двох світових війн, виникла також проблема нейтральності та насильного втягнення у війну держав чи народів несприятних до принципів сторін війни, себто прийнятті дефініції не являлися первічним об'єктом розпочатої війни."²¹

Підтвердженням висновку Степана Горака, що з приходом німецької армії населення очікувало повернення законної української влади УНР, вітаючи німецьку армію, яка пішла війною проти СРСР,²² є повідомлення "Українських щоденних вістей" та "Львівських вістей" про реакцію населення на події, зв'язані з першими днями німецько-радянської війни. Так, жителі Лопатинщини оцінили перші дні війни як час, котрого очікували протягом 22-х місяців більшовицької окупації. Незнайомі люди кидалися в обійми, цілували один одного і не хотіли вірити, що це дійсність, що панування більшовиків закінчилося, що починається нове життя.²³ У Радехові та по всіх селах Радехівського району влаштовано привітальні брами, прикрашені українськими і німецькими прапорами. Населення радісно вітало своїх визволителів - німецьких вояків квітами та окликами "Гайль Гітлер" і "Слава Україні". Далі часопис "Українські щоденні вісті" зазначив: "Радехівщина в загальному мала щастя, бо як виявили в будинку радехівського НКВД, від 25 червня мали масово вивозити українців з Радехова та з околиці, але прихід німців не допустив до цієї злочинної роботи".²⁴

Поведінка українського народу в цих обставинах рівнялася масовому плебісцитові проти радянського режиму і терору, як форми влади. Цілком можна солідаризуватися з тими істориками, які оцінюючи події перших днів війни та реакцію на них українського населення не добачають у цьому явищі факту зради, вважаючи такі звинувачення безпідставними і абсурдними, виходячи з того, що величезна більшість населення в початковій стадії війни не ставилася до нового окупанта як ворога, з яким більшовицький режим був у стані війни.²⁵ Однак пройде небагато часу і серед українського населення Східної Галичини, за свідченням очевидців, ставлення до німецької окупаційної влади різко зміниться і зведеться до відомого прислів'я: "Та сама свита на інший бік шита". Як згадував Голова Львівського відділу Українського Центрального Комітету К.Паньківський: "Три роки й один місяць тривала німецька окупація Галичини. Без особливих ілюзій, але все ж таки з надіями змінити на краще, зустрічали українці в червні-липні 1941 прихід німців. Та доля посміялася з нас. Роки німецької окупації не записалися в житті українського народу багато краще, ніж роки більшовицької окупації."²⁶

Суперечливими і складними були відносини між українцями, українським національним рухом та німецькими окупантами як у перші дні, так і протягом усієї війни. Очевидно, істина захована у висновку, до

якого прийшов активний учасник тих подій К.Паньківський: "Великонімецьчина приділила українські землі для свого життєвого простору - "Lebensraum", прирікаючи українство в недалекому майбутньому до загибелі. Сьогодні з німецьких документів бачимо, які були німецькі плани на "одно тисячоліття". Тоді ми тільки із здивуванням дивились на те, що творять німці, не розуміючи їх поведінки. Але все ж таки, якби хтось був нам сказав тоді, що генерал-губернатор Ганс Франк, людина з правознавчою освітою, визначний і надійний адвокат у Мюнхені, запише в своєму щоденнику сентенцію: "Раз ми закінчимо переможно війну, то тоді, наскільки я в тому зацікавлений, вони можуть зробити з поляків і українців січене м'ясо. Ми зможемо робити, що нам подобається...", ми не повірили б тому, нам здавалося б, що це злісна, ворожа німцям пропаганда."²⁶

Сподіваннями на розв'язання головної мети українського народу відродження української державності проникнута телеграма до фюрера Німеччини Гітлера, зачитана 10 липня 1941 р. у великому Театрі міста Львова на зборах українських патріотичних сил з приводу визволення Східної Галичини від більшовицького ярма і оприлюднена на сторінках часопису "Українські щоденні вісті": "Звільнене непереможним походом німецької армії від більшовицького терору м.Львів пересилає Фюрерові Великонімецької держави і Найвищому Вождеві найславнішої збройної сили у світі, вислови подяки і привіт. Ми знаємо, що доля нашого міста нерозривно зв'язана з долею Великонімецьчини. З подякою лучимо приречення найвірнішої відданості при відбудові звільненої від кривавої жидівсько-більшевицької неволі і плотократичного поневолення Європи. Невинно вимордовані московськими катами мешканці м.Львова нагадуватимуть нам постійно обов'язок виконати наше приречення, ми певні того, що понад могилами тих жертв і перед непереможним мечем Німецьких армій український народ добуде свою остаточну волю. Як вільний український народ почуваємося до обов'язку спільно з заприязненим німецьким народом долучити і свою співучасть у будові нового ладу в Європі."²⁷

Як історичні хвилини в історії Галичини оцінили "Українські щоденні вісті" розпорядження Генерального Губернаторства, згідно якого 1 серпня 1941 р. о 12 годині правління в Галичині з рук командування німецької армії переходить до німецької цивільної адміністрації. Одночасно з тим Галичина стає територіальною частиною Німецького Генерал-Губернаторства.²⁸ Далі часопис наголошував, що замість безбожництва буде допущена свобода віри, національне-культурне життя не переслідують і отримає підтримку зі сторони німецького державного правління.²⁹ З приводу приєднання Галичини до Генерального Губернаторства Львів вперше відвідав Генеральний Губернатор Ганс Франк.³⁰

Цікавим є трактування німецькими урядовими чинниками Галичини, галицьких українців приєднання їх до Генерального Губернаторства. Так, за повідомленням "Львівських вістей" державний секретар Генеральної Губернії І.Білер запевнив, що генерал-губернатор виконає волю фюрера, щоб відновити в Галицькій країні суверенітет Німецької Держави, щоб таким чином усунути лихо, яке змушений був перенести край внаслідок Версальського договору.³¹

30 січня 1942 р. "Львівські вісті" інформували населення про призначення новим губернатором дистрикту Галичина доктора Вехтера.³²

Початок німецько-радянської війни покликав до життя формування української адміністративної влади, що йшов паралельно, а іноді і випереджав становлення німецького окупаційного правління. Проте, як відомо, німецьке вище державне, політичне, військове керівництво неоднозначно ставилось до активізації українського державного життя. Зазнала краху спроба ОУН під проводом Бандери проголосити українську державу у Львові.

Після подій 30 червня 1941 року - проголошення української державності, незабаром придушеного нацистами, часопис "Українські щоденні вісті" помістив на своїх сторінках заклик німецького військового командування м.Львова, в якому зокрема зазначалось: "Майже скрізь утворилася українська самоуправа: цих представників нищої адміністрації вітає німецька влада як відповідальних співробітників; вони можуть доповнити свій склад споміж лояльних і патріотичних фахових сил. Партійно-політичні точки погляду не рішають при відбудові краю. Церква і її органи наскільки вони є представниками національного українського життя, матимуть підтримку у суспільстві. Проте, всі ці позитивні, будівні чинники, без дозволу військової влади, не мають права до ніяких поліційних, господарських чи будь-яких інших постанов супроти населення краю, до якої національності воно не належало б."³³

Не залишився поза увагою галицької преси процес формування української поліції як органу покликаного підтримувати правопорядок та безпеку у краї.³⁴ За повідомленням "Львівських вістей" українська міліція постала зразу ж, коли до Львова прибули німецькі війська. Однак згодом українська міліція припинила своє існування, а на її місце, згідно розпорядженням губернатора, створено Допоміжні відділи німецької поліції, що формувались з членів української міліції, які виявили бажання служити в цих формуваннях.³⁵ Українська допоміжна поліція створювалася з метою підтримання загального порядку і громадянської безпеки громадян.³⁶ Як відзначили "Львівські вісті": "Створення української помічної поліції в Галичині прийняло українське

громадянство із задоволенням, уважало доцільним і справедливим фактом, який впливає з національних відносин у Галичині.³⁷

"Львівські вісті" помістили інтерв'ю з комісаром-поручником Української поліції у місті Львові Ярославом Левицьким, який, зокрема, сказав, що Українську міліцію 15 серпня 1941 р. було переорганізовано в Українську допоміжну поліцію, яка на осінь 1941 року нараховувала 6000 чоловік. З них, зокрема, 415 українських поліцаїв з 10 старшинами на чолі несли службу по охороні правопорядку та підтримання безпеки у м. Львові. Комендантом Львівської поліції був Володимир Пітулай, його заступником Л.Огоновський. Повноваження української поліції поширювались лише на українське, польське та єврейське населення. Всі справи про порушення правопорядку німцями українська поліція зобов'язана передавати Німецькій поліції.³⁸ Особистий склад Української допоміжної поліції формувався молодими людьми, які закінчили курси в Поліційній школі у Львові. Часопис "Львівські вісті" повідомляв про закінчення 15 травня 1942 р. другого вишкільного курсу поліцаїв Української поліції для області Галичина, який тривав від 15 лютого і підготував 192 українських поліцаїв.³⁹

Німецький окупаційний режим у роки другої світової війни мав певну специфіку в залежності від віддаленості фронту, расових і географічних моментів. У галицькій періодиці періоду другої світової війни знаходили виділення таких чотирьох типів німецької окупаційної влади: 1. Військова управа. Вся цивільна і військова влада при такій формі управління зосереджувалась в руках військового командування, до часу перебрання влади цивільною німецькою адміністрацією; 2. Протекторат, як автономна одиниця в складі Німеччини, внутрішня і зовнішня політика визначалася центральною німецькою владою. Всі внутрішні справи протекторату вирішував президент, прем'єр-міністр і міністри підпорядковані райхпротектору, який безпосередньо зв'язаний з фюрером; 3. Райхскомісаріат на чолі з райхскомісаром, який наділявся всією повнотою державної влади і підлягав фюреру. Райхскомісаром України був Еріх Кох, який підпорядковуввся міністру зайнятих Німеччиною Східних територій А. Розенбергу; 4. Генеральна Губернія. Цей особливий тип окупаційного режиму запроваджувався на зайнятих фашистською Німеччиною територіях польської держав. На чолі Генеральної Губернії стояв Генеральний Губернатор, який був наділений всією повнотою влади. Йому підпорядковувалися губернатори 5 областей (дистриктів). Губернаторові дистрикту підпорядковувалися окружні старости (крайсгауптмани). Дорадчим органом Генерального Губернатора була рада, що складалася з найвищих урядовців губернаторського уряду.⁴⁰

Генеральна Губернія як тип німецької окупаційної влади була запроваджена декретом А. Гітлера 12 жовтня 1939 р. Столицею

Генеральної Губернії стало місто Краків. Територія Генеральної Губернії поділялась на 4 області (дистрикти): Краків, Люблин, Радом, Варшава. З окупацією фашистськими військами Галичини створено п'яту область - дистрикт Галичина на чолі з губернатором та підпорядкованим йому урядом. В свою чергу область (дистрикт) складався з повітів на чолі з старостою. Повіти ділились на громади на чолі з вйтом, який вирішував всі поточні справи разом з радою, що складалася з 5-10 місцевих громадян.⁴¹ Як показує аналіз окупаційного режиму у Східній Галичині, становище краю у порівнянні з Східною Україною чи Польщею було дещо кращим. Це пояснюється, у першу чергу, тим, що в значній мірі німецьке управління в Генеральній Губернії здійснювалося через посередництво української адміністрації.

З цього приводу часопис "Львівські вісті" помістив інформацію, згідно якої 2 вересня 1941 р. відбулася перша нарада старост повітів та начальників відділів дистрикту Галичина, скликана губернатором Галичини Ляшем. У ній взяли участь начальник поліції СС - бригаденфюрер Кауман, уповноважений НСДАП на Галичину оберберрайслайтер Дреслер-Андрес, начальник відділів Еммеріх та Владек, старости та їх референти з 13 повітів Галичини: Львів-повіт, Тернопіль, Станіславів, Коломия, Камінка-Струмилова, Золочів, Бережани, Чортків, Дрогобич, Рава-Руська, Стрий, Самбір і Калущ.⁴² Торкнувшись питань організації управління дистриктом Галичина, губернатор Ляш заявив: "Ми спільно перелічимо й обговоримо всі проблеми адміністрації в дистрикті Галичина, бо перед нами надзвичайно важке завдання працювати в найбільш на схід висуненій частині німецького засягу державного володіння."⁴⁴

Аналіз політичної ситуації в Східній Галичині за матеріалами періодичної преси, співставлення їх з іншими документальними даними періоду другої світової війни дає підстави стверджувати, що звинувачувати українське населення, його представників в органах влади в колабораціонізмі є безпідставним. Як зазначав у мемуарах К. Паньківський: "Мала бути українська адміністрація, мала діяти лікарня, школа, крамниці, мали сіяти і збирати врожай, аби жити. Отож мала бути і своя адміністрація, яка б боронила перед німцями права українців."⁴⁴ Адже війна це не тільки збройне протистояння воюючих сторін. Це і життя мирного населення на окупованих ворогом територіях.

Галицька періодична преса другої світової війни є цінним джерелом для характеристики правових відносин та судівництва в дистрикті Галичина. Так, часопис "Львівські вісті" повідомляв, що, згідно з розпорядженням генерального губернатора, 1 серпня 1941 р. на території дистрикту Галичина будуть чинні німецькі закони та судівництво. Згідно з цим розпорядженням німецький суд, а також і спеціальні суди будуть

чинні на засаді розпоряджень, що їх оголошено в Генеральнім Губернаторстві.⁴⁵ Німецьке судівництво в Галичині організувалось на зразок німецьких судів, що вже існували в Генеральній Губернії.⁴⁶ Судівництво в Галичині, як у цілому в Генеральнім Губернаторстві будувалось за принципом дуалізму. Існувало дві системи судів: німецькі суди, що вирішували справи німецького і ненімецького населення.⁴⁸ Згідно розпорядження генерального губернатора, від 19 листопада 1939 р. в Генеральній Губернії запроваджено три види німецьких судів: 1. Німецькі суди "Дойче Геріхте"; 2. Вищі німецькі суди "Дойче Обергеріхте"; 3. Спеціальні суди - "Зондергеріхте".

Німецький суд - це суд першої інстанції у великих містах. Вищий німецький Суд - це суд другої інстанції, що існує в головному місті дистрикту. Спеціальний суд організується в адміністративному центрі дистрикту, але може мати відділи і поза цим містом. У Галичині такі було створено у Станіславі та Тернополі. У компетенцію німецьких судів у кримінальних справах входив розгляд перш за все карних справ німців, а також карних справ інших осіб у випадках: а) порушення безпеки німецької держави; б) порушення розпоряджень Генерального Губернаторства або уповноваженої ним влади; в) порушення здійснено в приміщенні або іншому місці, що використовується органами німецької влади. У компетенцію німецьких судів з цивільних справ входив розгляд всіх справ німців, а також ненімців, коли хоч би одна із сторін у процесі була німцем.

Вище наведені суди - це інституції для основної маси справ. Для деяких категорій справ діяли окремі суди. До них відносились військові суди (Вермахтгеріхте), які здійснювали розгляд злочинів, спрямованих проти армії. У системі судівництва існували так звані доразові суди (Штандгеріхте), які розглядали справи зв'язані з виступами проти влади, підбурювання до непокори владі, насильств по відношенню до німців, підпал, через який потерпіло німецьке майно. В усіх судах чинним було виключно німецьке законодавство. Функції прокуратури при німецьких судах виконував обвинувачуючий орган "Анклягебегерде" при Зондергеріхте (спеціальний суд).⁴⁹

За повідомленням "Львівських вістей", ненімецьке судівництво в судовій системі Східної Галичини діяло на основі розпорядження генерального губернатора від 19 лютого 1939 р., згідно якого визнано силу тих судів, які діяли перш за все за австрійських часів та за часів Польщі в межах міського суду (Бурггеріхте), окружного суду (Беціркгеріхте) та апеляційного суду (Апеляціонсгеріхте). Компетенції ненімецьких судів підлягали всі цивільні справи, які не підлягали компетенції німецьких судів. З кримінальних справ ненімецький суд вирішував тільки справи, які обвинувачуюча влада передавала на його розгляд. Чинним залишалось польське законодавство, крім випадків

його зміни спеціальним розпорядженням генерального губернатора.⁵⁰ Судовою мовою в Галичині, згідно розпорядження генерального губернатора від 19 жовтня 1942 р., визнано українську мову, але якщо 1/5 даного населеного пункту становило польське населення в судовому засіданні могла використовуватись і польська мова.⁵¹

Не визнаючи за Україною права на державне існування, розглядаючи її як німецький життєвий простір, нацисти провели і відповідне територіально-адміністративне розмежування її території, яка була поділена між Генеральним Губернаторством, Райхскомісаріатом, Румунією, Угорщиною.⁵² За повідомленням "Українських щоденних вістей", згідно розпорядження генерального губернатора 1 серпня 1941 р. Галичина, населена переважно українцями, ввійшла у склад Генерального Губернаторства, як його п'ятий дистрикт. Столицею нового дистрикту стало місто Львів.⁵³

"Львівські вісті" помістили інформацію, в якій мова йшла про те, що 1 листопада 1941 р. між Генеральним Губернаторством та дистриктом Галичина ліквідовано поліцейний та митний кордон. Таким чином, остаточно приєднано дистрикт Галичину до Генерального Губернаторства.⁵⁴

Часопис "Львівські вісті" можна використати як цінне джерело при вивченні питання адміністративно-територіального поділу дистрикту Галичина, а також характеристики чисельності та національного складу населення краю в роки нацистської окупації. За повідомленням "Львівських вістей", дистрикт Галичина поділявся на повіти (крайзе) та округи (бешірки): 1. Бережани (Бережани, Бугач, Підгайці); 2. Городенка (Городенка, Товмач); 3. Городок (Городок, Яворів); 4. Дрогобич (Дрогобич); 5. Золочів (Броди, Золочів, Перемишляни); 6. Калуш (Долина, Калуш); 7. Камінка-Струмилова (Камінка-Струмилова, Радехів, Сокаль); 8. Коломия (Коломия, Косів, Снятин); 9. Львів-місто (дільниці: німецька, українсько-польська, жидівська); 10. Львів-повіт (Бібрка, Жовква, Львів-повіт); 11. Рава Руська (Любачів, Рава Руська); 12. Самбір (Самбір, Турка); 13. Станіславів (Делятин, Надвірня, Роготин, Станіславів); 14. Судова Вишня (Мостиська, Рудни, Судова Вишня); 15. Стрий (Жидачів, Стрий, Ходорів); 16. Тернопіль (Скалат, Тернопіль, Терехів, Збараж)⁵⁵. Внаслідок змін в адміністративно-територіальному поділі від 13 квітня 1942 р. до складу дистрикту Галичина, крім міста Львова, входило 13 округів (крайстауптманшафтів): Бережани, Чортків, Дрогобич, Калуш, Львів-повіт (Лемберг-Ланд), Рава-Руська, Самбір, Станіславів, Стрий, Тернопіль, Золочів.⁵⁶

На сторінках "Львівських вістей" знаходило цінну інформацію про національний та кількісний склад населення Генеральної Губернії. Так, на 2 вересня 1942 р. в Генеральній Губернії проживало 75 тис. німців. 11

млн. 300 тис. полків, 4 млн. 290 тис. українців, 2 млн. 92 тис. жидів, 90 тис. гуралів, 15 тис. білорусинів, 6500 москалів, незначна частина грузинів, татар, вірмен.⁵⁷ За віросповіданням 64,5% були римо-католиками, 20,2% - греко-католиками, 2% - православними, 0,6% - євангелістів, 0,6% - старокатоликів, 0,6% - сектарів, 11,5% віруючих жидів.⁵⁸ Наголошувалось, що церква користується охороною держави. У дистрикті Галичина на 15 вересня проживало 14 тис. 366 райхсдойчів, 29 тис. 76 фольксдойчів, 3 млн. 247 тис. 353 українці, 955 тис. 821 поляк, 278132 жида, 5 тис. 575 осіб інших національностей, що становило разом 4 млн. 528 тис. 323 особи.⁵⁹

Особливе місце в історії українського народу періоду другої світової війни займає діяльність Українського Центрального Комітету, який виник у 1940 році в Генеральному Губернаторстві і представляв інтереси українського населення перед німецькою окупаційною владою.⁶⁰ При аналізі та оцінюванні діяльності Українського Центрального Комітету не повинно залишатися поза увагою і те, що поряд з українськими комітетами в Генеральному Губернаторстві діяли польський комітет "Глувна Рада Опекунча" та єврейський комітет "Юдіше соціям Зельбстгілфе" (Єврейська суспільна самопоміч).⁶¹ Після приєднання Галичини до Генерального Губернаторства на вимогу німецької окупаційної адміністрації у Львові організовано Український Крайовий Комітет.⁶² З цього приводу газета "Львівські вісті" писала, що з приходом німецьких військ у Львові для захисту інтересів українського населення створено Раду Сеньйорів, яку очолив Кость Левицький і почесним головою якої був митрополит Андрій Шептицький. У кінці липня Рада Сеньйорів проголосила себе Національною Радою, робочим органом якої став Секретаріат, на чолі з Костем Паньківським, що поширив свою діяльність на всю Галичину під назвою Українського Крайового Комітету і визначив метою своєї діяльності: "Репрезентувати українське громадянство перед державними чинниками, захищати його інтереси, організувати українське громадянство в національній, суспільній, господарській та культурній сферах."⁶² З моменту створення Український Крайовий Комітет розгорнув активну діяльність у справах звільнення полонених українців, повернення із східних земель, допомоги тим, хто потерпів від повені.⁶³ Наголошуючи на меті діяльності Українського Краєвого Комітету "Львівські вісті" зазначили, що він має сприяти всесторонній організації українського населення Галичини, сприяти активізації суспільно-політичного життя у всій його повноті в рамках організації Українського Центрального Комітету.⁶⁴

Охопивши всі сфери національного життя Український Краєвий Комітет сприяв відновленню та запровадженню різного роду українських господарських та культурних установ. Однією з них була "Жіноча Служба України". З цього приводу часопис "Львівські вісті"

писав, що "маємо вже понад 40 відділів "Жіночої Служби України", курси, дитячі курси. Йде підготовка жіночих господарських, санітарних курсів. Курси мають завданням піднести культурний і господарський рівень нашого народу, дати нашим жінкам фахове знання."⁶⁵

Одним із напрямів діяльності Українського Краєвого Комітету в Галичині було створення організаційної сітки організацій у краї з метою керівництва всіма сторонами українського національного життя. Перший з'їзд Представників Українських Окружних Комітетів і Делегатур Українського Краєвого Комітету відбувся 30 березня 1942 р. у Львові. У ньому взяло участь, як повідомили "Львівські вісті", 25 делегатів від Українських Окружних Комітетів, 61 делегат з Делегатур і 42 делегати-референти Культурної праці і голів "Просвіт", разом 128 осіб.⁶⁶

В українській чи світовій історіографії неоднозначно оцінюється сторінка в історії діяльності Українського Центрального Комітету та Українського Краєвого Комітету зв'язана з створенням стрілецької дивізії СС "Галичина".⁶⁷ Аналіз опублікованих джерел та історичних досліджень дає підстави стверджувати, що дивізія "Ваффен СС" "Галичина" постала як українська збройна сила для боротьби з більшовицькою армією.⁶⁸ На сторінках "Львівських вістей" знаходимо чисельні підтвердження масовості зголошення українців до служби в дивізії.⁶⁹ Часопис "Львівські вісті" у перші дні формування дивізії помістив оголошення про набір до стрілецької дивізії СС "Галичина".⁷⁰

Зі спогадів Костя Паньківського дізнаємось, що не дивлячись на чітко виражену мету формування дивізії вона отримала неоднозначну оцінку серед українських політичних сил: "Вже з перших днів після проголошення почалась також агітація проти того, щоб іти до дивізії, що більше, проти самої ідеї дивізії. Большевики були, без сумніву, за колісами кожної акції, що була проти них, але весною 1943 р. вони не мали поважних впливів серед нашого громадянства. Дійсна акція йшла з боку бандерівців. Почався галас - моляв - дивізію творять інтервенціоністи, люди, які шукають собі у німців кар'єри й наживи коштом крові своїх земляків. Появились летючки проти дивізії, в яких уміло використовувано всі слабкі місця і труднощі дивізії, передовсім факт, що дивізія мала бути німецькою частиною, в німецькому мундирі, під німецьким командуванням... Знецінювано вартість німецького військового вишколу, підкреслюючи вартість партизанки. В німецьких колах, зокрема в оточенні губернатора, появились панічні настрої. Що ж буде, коли справа покінчиться невдачею?! Щоб протистояти й успокоїти німців затривожена ВУ [військова управа Дивізії СС "Галичина"] видала вже в тарвіні інформаційний заклик про "формування галицької дивізії".⁷¹ Заклик було оприлюднено на сторінках галицької преси, в тому числі й на сторінках "Львівських вістей":

Україні Галичини.

Від 28 травня 1943 р. йде підготовка створити дивізію з галицьких українців. Для керування цією справою створено у Львові Військову Управу з колишніх старшин Української Галицької Армії, на кожний повіт призначено одного старшину УНА як уповноваженого Військової Управи. По всій Галичині, по їх містах і селах, відбулися численні народні збори та ділові наради. На цих зборах і нарадах з'ясовано, яке значення має для нас СС стрілецька Дивізія "Галичина" та встановлено, що наші найвищі національні обов'язок - всіма силами її підтримувати...

Десятки тисяч добровольців зголосились до Набірних комісій. Генерал Віктор Курманович закликав не покладати зброї поки Рідному Краєві загрожує небезпека московського більшевизму.⁷²

Не залишилась поза увагою української періодики культурно-просвітня діяльність українських організацій та установ, і яка була можлива, у першу чергу завдяки діяльності Українського Центрального Комітету. Так, з приходом німецьких військ, як повідомили "Львівські вісті", стихійно відновили діяльність низові організації "Просвіт" по селах. 17 липня 1941 р. відновила діяльність центральна установа "Просвіти" у Львові. Керівництво "Просвіти" провело переговори з представниками німецької влади про відновлення діяльності цієї культурно-просвітньої установи, зруйнованої більшовицькими окупантами. Перші дні відродження "Просвіти" були присвячені легалізації товариства, оформлення її статутних матеріалів, виходячи з нових обставин, що склалися. Головою відродженої "Просвіти", яка напередодні німецько-польської війни об'єднувала 83 філії та 3214 читалень в Галичині, став І.Брик.⁷³

За повідомленням "Львівських вістей" при товаристві "Просвіта" у Львові створено секцію "Інститут Української Народної Творчості", завданням якого було керувати українською художньою самодіяльністю, поширювати відповідний репертуар, слідкувати за чистотою українського стилю в різних жанрах народної творчості та допомагати талановитим одиницям в розвитку їхнього таланту.⁷⁴

У грудні 1941 р. часопис "Львівські вісті" інформував своїх читачів, що в краї на день 73-річчя заснування "Просвіти" діє 82 філії та 2917 читалень, першочерговим завданням яких було не залишити жодного села без "Просвіти" і національно-виховної роботи.⁷⁵

Зі сторінок "Українських щоденних вістей" дізнаємось про виникнення українських професійних організацій: Спілки Українських Журналістів (голова - Голубець Микола, заступник голови - Осип Боднарівич, секретар - Яворівський Євген, скарбник - Яцків Михайло (Одоляні); Спілки Українських Письменників (голова - Пачовський Василь, заступник - Мельник-Матвій Микола); Видавничого кооперативу "Українська книга" (голова - Яцків Михайло, заступник -

Яворівський Євген); Спілки Українських Скульпторів (голова - Ласовський Володимир); Союзу діячів Українського Театрального Мистецтва у Львові (голова - Блавацький Володимир); радіокомітету (голова - Голубець Микола).⁷⁶

"Львівські вісті" повідомили про відкриття в залах колишнього Музею Наукового Товариства ім.Шевченка у Львові - Українського Етнографічного Музею, який очолив Гарасимук, та формування чотирьох відділів: 1)народної господарської культури; 2)народної творчості; 3)тканини і кераміки. При музеї сформовано фонд фотографій та етнографічних матеріалів, бібліотеку праць з етнографії, етнології, фольклористики.⁷⁷

З цього ж числа "Львівських вістей" дізнаємось про створення Спілки українських музикантів на чолі з Станіславом Людкевичем - голова, З.Лиськом, В.Витвицьким, Цісіком Володимиром та Мирославом Антоновичем.⁷⁸ "Львівські вісті" інформували своїх читачів також про відновлення наукової діяльності оо. Василян, перервану більшовиками та підготовку до друку 5 тому наукового журналу "Записки ЧСВВ", в який увійшли, крім нових, цінні матеріали з попередніх томів.⁷⁹

У роки окупації Східної Галичини фашистською Німеччиною продовжувала функціонувати Львівська радіостудія. За повідомленням "Львівських вістей", у 1941 році німецька влада, перебравши у свої руки Львівську радіостудію, дозволила користуватись нею і українському населенню Галичини. З першого дня німецької влади в Галичині українці отримали змогу слухати свої пісні та творів у виконанні львівських митців. Довгий час українські радіопередачі виходили з 10³⁰ до 11⁰⁰ вранці. Це був єдино можливий час для українських передач, виходячи з умов загальнодержавного німецького радіомовлення. З 1 вересня 1943 р. на прохання Українського Центрального Комітету, українські передачі почали виходити в ефір з 17¹⁵ до 17⁴⁵. Українське радіомовлення обмежувалось трансляцією музичних програм, не дивлячись на те, що галицький українець сподівався передач загальної інформаційного змісту українською мовою.⁸⁰

Не дозволяв погаснути національному духові й український театр. Л.Нигрицький, визнаючи завдання українського театру в умовах нацистської окупації краю, підкреслював: "Основне завдання, йти в маси з новими гаслами, з новою психікою, новою душею. Вплив театру на нас, цей сірий загал, може бути з'ясувати словами одного з наших істориків театру, який під час революції в 1918 р. сказав: "Хто думав би, що Заньковецька своєю грою змогла повалити московського царя."⁸¹

Культурне життя Східної Галичини було можливе і розвивалось у рамках, визначених німецькою окупаційною адміністрацією. Часопис "Львівські вісті" помістив "Приписи про культурну діяльність в Генерал-Губернаторстві", за якими 29 березня 1942 р. в Галичині введено

розпорядження про культурну діяльність в Генерал-Губернаторстві від 8 березня 1940 р. Згідно з ним, усі, хто професійно займається музикою, танцями, театром, кіно, літературою, журналістикою і фотографією підлягає наглядові Відділу Народної Освіти і Пропаганди при уряді Генерал-Губернаторства.⁸²

До найменш вивчених тем вітчизняної історіографії відноситься тема розвитку української освіти на окупованих нацистами територіях. Цінним джерелом для характеристики стану української освіти в Східній Галичині в роки фашистської окупації може послужити українська періодика краю. Так, уже напочатку німецько-радянської війни часопис "Львівські вісті" писав: "В перших днях липня утворився при управі Львова відділ народної освіти для тимчасового керування шкільними справами, а потім і цілого дистрикту. В скорому часі відділ розгорнув широку роботу: забезпечив майно шкіл Львова і краю та провів реєстрацію учительських кадрів. Крім того відділ зайнявся структурою шкільництва, програмою навчання та складанням підручників для народних і середніх шкіл... З 1 серпня відділ народної освіти став державною установою для шкільних справ при губернаторстві дистрикту."⁸³ Із статті відомого галицького педагога Івана Герасимовича "Українське шкільництво і учительство в Галичині. Найважливіша і найкраща служба Батьківщині"⁸⁴ дізнаємось, що з приходом німецької влади передбачалось відкриття 4000 українських шкіл, 8 українських гімназій, 3 учительських семінарій.

З приводу початку навчального року в українських навчальних закладах "Львівські вісті" повідомляли, що навчальний рік починається в народних школах 1 жовтня 1941 р. Всі діти, вся молодь, зокрема українська, повинна приступити до навчання бо "від того, скільки дітей вписано буде залежати число наших [українських] шкіл не сміє бути ні однієї української дитини, яка осталася за мурами школи."⁸⁵ Також зазначалося, що "не вільно вживати в шкільній праці ані давніх польських, ані большевицьких підручників, писаних українською мовою. Будуть вживатися тільки ті підручники, які видані в Кракові. Крім них велику допомогу в науці дадуть учням і вчителям журнали для дітей і молоді, що правдоподібно появляться ще цього місяця і виходитимуть щомісяця. Середні та фахові школи будуть відкриті дещо пізніше. Відкривається і Львівський університет."⁸⁶

4 жовтня, після 3-х місячних канікул почався навчальний рік у Станіславі, відкриттям народних шкіл 1-7 класів, пізніше планувалось відкриття гімназії. Всього у місті діяло 6 українських та 1 німецька школа, в Станіславській окрузі 442 школи, в тому числі у Коломиї 4 українських і 3 польських школи, у Калуші 1 українська та 1 польська школа.⁸⁷ 29 листопада 1941 р. почалось навчання в українських середніх школах Львова.⁸⁸ Визначаючи мету і місце українських гімназій

"Львівські вісті" писали: "Вони ж дадуть змогу нашій талановитій молоді підготуватися до вступу у вищі школи, щоб колись зайняти відповідальні становища серед своєї суспільності. У нас ніколи не було надміру інтелігенції, а в багатьох ділянках ми відчували болючі недостачі. До того ж останнє лихоліття прорідило, а то й зовсім винищило ряди наших висококваліфікованих працівників. Тим то мусимо використати всі можливості, що їх дає нам німецька держава і заповнити наші гімназії щертю здоровою, талановитою, охочою до праці молоддю."⁸⁹

З метою підготовки вчителів народних шкіл Відділ Навчання й Науки дистрикту, як повідомляли "Львівські вісті", відкрив три вчительські семінарії з українською мовою навчання в Самборі (директор І.Мартинець), Рогатині (директор К.Кисілівський), Яворові (директор В.Безушко).⁹⁰

Не дивлячись на всю складність умов воєнного часу, тиск з боку німецької окупаційної влади, на сторінках "Українських щоденних вістей", "Львівських вістей" звучало правдиве українське слово, яке досить часто піднімало найбільш актуальні і важливі проблеми національного життя. Як відомо, однією з головних причин поразки національно-визвольних змагань українського народу першої половини ХХ століття була відсутність єдності серед українських політичних сил. Із закликом до єдності в складних умовах німецького окупаційного режиму на сторінках "Львівських вістей" виступив глава греко-католицької церкви митрополит Андрій Шептицький: "Війна, що триває вже близько 4 роки наближається до кінця. Може близька та хвилина, в якій рішатиметься може на довгі роки, доля нашої Церкви і нашого народу... Ми були свідками навіть страшних убивств, сповнених молодими людьми, може, навіть у добрих намірах, але жахливими наслідками для народу... Я перестерігав перед злобою, національною ненавистю, партійними роздорами, бажанням помсти на ворогах. Життя і добра ближнього стережить в ім'я християнської цивілізації, в ім'я того християнського суспільного ладу, який ми бажали бачити колись у нашій самостійній, соборній Українській Державі."⁹¹ Василь Баричко, автор статті "За скріплення української нації"⁹² з цього приводу зазначив: "Наші ряди не є ще зцементовані, розпорошилися та прорідили. Наше завдання є згуртувати всіх українців, де б вони не були. Нашим обов'язком сьогодні є не руйнувати, а будувати, не роз'єднувати, а приєднувати."

Важливою в плані розуміння політичного розвитку Східної Галичини в складі Генеральної Губернії є стаття невідомого автора на сторінках "Львівських вістей" "Авторитет нації"⁹³ в якій зроблена спроба визначити політичні сили краю в роки окупації, в першу чергу серед провідної верстви - інтелігенції: "Українська інтелігенція Галичини має людей, які залишаючись на своїй Батьківщині зовсім не були, або були

не довго під большевиками, збереглися як національно витриманий агрегат, що б мав нормально розвиватися на рідному ґрунті і має здоровий національний потенціал. Другу групу творять люди, які відірвалися від коріння свого народу та на протязі чверть століття тягли лямку "безпритульника" часто не маючи кусня хліба, навіть даха над головою; вони примушені були йти на значні компроміси, іноді перероджувалися у "переходовий" елемент, а деякі ставали світовими авантюристами. Але такі національно збереглися та залишилися національними патріотами. Нарешті пасивна еміграція це ті громадяни, що будучи національно свідомими готові були визнати навіть більшовицьку владу, аби їм дали нормально жити, дихати та їсти. Та якраз більшовицькі власті не давали ні жити, ні дихати, ні їсти і ці громадяни почали переростати себе і опинились в антибільшовицькій еміграції. Правда, серед цієї групи є (не говорячи про пряму більшовицьку агентуру) чимало таких що занадто просякнули більшовицьким діалектизмом та його культурою. Українська антибільшовицька інтелігенція кристалізує зараз свої сили і мусить поставити собі за мету: вивести зі своїх лав все, що тхне більшовизмом, з'єднатись у боротьбі проти світового ворога та злити всі свої сили в прагненні до здобуття належного місця своєму народові серед народів світу."

Аналіз матеріалів на сторінках часописів "Українські щоденні вісті" та "Львівські вісті", співставлення їх з опублікованими джерелами, дослідженнями відомих вчених дає підстави стверджувати, що вони можуть послужити додатковою джерельною базою при вивченні складних явищ національної історії періоду другої світової війни, зокрема, в Східній Галичині. Зрозуміло, сувора цензура пропускала лише матеріал в дусі співпраці українського політичного проводу з німецькою окупаційною владою. Як згадує відомий український письменник Остап Тарнавський, який був співробітником двох видань: "В перших тижнях по всіх місцевостях, в яких радянська влада видавала місцеві газети, почали й тепер виходити часописи. Німці їх толерували, як довго в цих часописах не було ніякого протинімецького виступу. Та почин у Львові мав на цілі зліквідувати всю українську незалежну пресу й передати всю видавничу справу німецькому "Видавництву часописів і журналів у Генеральному Губернаторстві". Для видання газети потрібно було не тільки кваліфікованих редакторів, але й друкарень і паперу. Редактори для українських газет мусили рекрутуватися з-поміж українців, але приділ друкарень, а ще більше паперу залежав від німців. В такій ситуації німці легко опанували видавничу ділянку."⁹⁴

Поза увагою часописів залишалась національно-визвольна боротьба, репресивні заходи, щодо населення, німецького окупаційного режиму. Але це ще більше підкреслює цінність джерела, адже дозволяє

простежити механізми взаємодії та співжиття населення окупованих територій України з нацистською окупаційною владою. Проаналізований матеріал дозволяє стверджувати: лише при тісній взаємодії всіх українських політичних сил можна було говорити про ефективну боротьбу за відродження Української Самостійної Соборної Держави. Відсутність такої взаємодії була однією з головних причин поразки національно-визвольних змагань українського народу в роки другої світової війни.

Джерела:

1. Львівські вісті. - 1941. - 20 листопада.
2. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. - Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. - С. 80.
3. Львівські вісті. - 1941. - 20 листопада.
4. Українські щоденні вісті. - 1941. - 5 липня.
5. Львівські вісті. - 1941. - 9-10 серпня.
6. Рідна земля. - 1941. - 12 жовтня.
- 7-8. Львівські вісті. - 1942. - 10-11 травня.
9. Там же. - 1941. - 5-6 березня.
10. Українські щоденні вісті. - 1941. - 5 липня.
- 11-12. Там же. - 24 серпня.
13. Львівські вісті. - 1942. - 8 липня.
14. Там же. - 1941. - 9-10 серпня.
15. Українські щоденні вісті. - 1941. - 24 серпня.
16. Львівські вісті. - 1941. - 29 серпня.
- 17-19. Там же. - 1944. - 28 червня.
20. Там же. - 2/3 липня.
21. Горак С. Українці і друга світова війна //Український історик. - 1979. - №1-4. - С. 23.
22. Там же. - С. 24.
23. Українські щоденні вісті. - 1941. - 20 липня.
24. Там же. - 1941. - 6 серпня.
- 25-26. Пацьківський К. Роки німецької окупації. - Нью-Йорк-Торонто, 1965. - С. 11.
27. Українські щоденні вісті. - 1941. - 11 липня.
- 28-29. Там же. - 2 серпня.
- 30-31. Львівські вісті. - 1941. - 21 жовтня.
32. Там же. - 1942. - 30 січня.
33. Українські щоденні вісті. - 1941. - 5 липня.
34. Рідна земля. - 1942. - 1 березня.
35. Львівські вісті. - 1941. - 13 серпня.
- 36-37. Там же. - 14 серпня.
38. Там же. - 15 жовтня.
39. Там же. - 1942. - 28 травня.
40. Рідна земля. - 1941. - 30 листопада.
- 41-42. Там же. - 12 жовтня.
43. Львівські вісті. - 1941. - 5 вересня.
44. Пацьківський К. Роки німецької окупації. - С.
45. Львівські вісті. - 1941. - 27 серпня.
46. Там же. - 11 серпня.
- 47-50. Там же. - 23/24 листопада.
51. Там же. - 1942. - 19 листопада.

52. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. - С. 131-132.
53. Українські щоденні вісті. - 1941. - 2 серпня.
54. Львівські вісті. - 1941. - 1 листопада.
55. Там же. - 19 листопада.
56. Там же. - 15 квітня. - 24 квітня. - 1942.
- 57-58. Там же. - 3 вересня.
59. Там же. - 18 листопада.
- 60-61. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії, 1939-1941. - Чикаго, 1975. - С. 85.
- 62-63. Львівські вісті. - 1941. - 5-6 жовтня.
64. Там же. - 21-22 грудня.
65. Там же. - 2-3 листопада.
66. Там же. - 1942. - 31 березня.
67. Українська дивізія "Галичина" // Історико-публіцистичний збірник. - Київ-Торонто, 1994.
68. Покальчук Ю. Енциклопедія українознавства, або життя Володимира Кубійовича // Аксиоми для нащадків. - Львів, 1992. - С. 403-405.
- 69-70. Львівські вісті. - 1943. - 4 травня.
- 71-72. Там же. - 9 червня.
73. Там же. - 1941. - 27 вересня.
74. Там же. - 17/18 серпня.
75. Там же. - 7/8 грудня.
76. Українські щоденні вісті. - 1941. - 9 липня.
- 77-78. Львівські вісті. - 1941. - 8 листопада.
79. Там же. - 22 серпня.
80. Там же. - 1943. - 29/30 серпня.
81. Там же. - 1942. - 6-10 січня.
82. Там же. - 25 квітня.
83. Там же. - 1941. - 14 серпня.
84. Там же. - 30 жовтня.
- 85-86. Там же. - 9 вересня.
87. Там же. - 14 жовтня.
88. Там же. - 5 грудня.
89. Там же. - 11 листопада.
90. Там же. - 1942. - 4 лютого.
91. Там же. - 1943. - 15/16 серпня.
92. Там же. - 23 лютого.
93. Там же. - 1944. - 8 липня.
94. Гарнацький О. Літературний Львів, 1939-1944. Спомини / Передм. М. Ільницького. - Львів: Просвіта, 1995.

"Самостійна Україна" - "Українське слово" - "Станіславівське слово" (1941-1942) про політичний розвиток Східної Галичини у складі Генеральної Губернії

Питання політичного розвитку Східної Галичини у роки другої світової війни знайшло певне висвітлення як у повоєнній українській радянській історіографії, так і в історіографії української діаспори.¹ Однак цілий ряд найбільш важливих подій політичного розвитку краю в роки війни розкрито недостатньо, а часто й тенденційно. Справжню історію Східної Галичини, цього унікального регіону України, ми знаємо погано в силу тих обставин, що досить часто він ставав ареною гострого геополітичного протиборства різних держав та політичних сил. А звідси об'єктивний аналіз подій, підмінювся ідеологічним обґрунтуванням найважливіших подій в історії краю.

Сучасний стан вивчення проблеми потребує всебічного аналізу всіх наявних джерел. Лише професійні, ґрунтовні дослідження приведуть до переконливих висновків, дадуть можливість відтворити адекватну картину політичних реалій Східної Галичини вказаного періоду.

При аналізі історичних подій важливу роль відіграють залучені джерела та їх достовірність у відтворенні історичних подій. Цінними джерелами з точки зору значимості при вивченні політичної історії є періодична преса, оскільки на її сторінках, як правило, міститься різнобічна інформація про ті чи інші події, дається оцінка, аналіз події як явища, її значення для сучасників.

Українська періодична преса Східної Галичини у складі Генеральної Губернії в роки другої світової війни різнопланова й різнохарактерна і, як правило, була вісником політичних сил, що діяли на її території. Крім висвітлення всіх найважливіших світових воєнно-політичних подій, на сторінках східногалицьких часописів, тижневиків, журналів знайшов відображення широкий спектр політичних подій, процесів, розвиток суспільно-політичної думки, вимог і потреб розбудови українського політичного життя краю.

На фоні української періодичної преси Східної Галичини 1941-1944 років виділяється газета, яка в різні проміжки часу мала неоднакову назву, але завжди залишалась виразником політичної думки тієї частини населення, що стояла на позиціях відродження Української держави і орієнтувалась на Український Центральний Комітет Володимира Кубійовича. Саме вона є джерельною базою дослідження даної статті у світлі проблеми політичного розвитку Галичини в складі Генеральної Губернії у 1941-1944 роках.

Перше число часопису вийшло 7 липня 1941 року під назвою "Самостійна Україна" в складних політичних умовах, викликаних

початком радянсько-німецької війни та прагненнями українських політичних сил відновити українську державність. Виходячи з цього факту видавці газети та редакція зазначали: "Починаємо видавати нашу газету в дуже тяжких умовах. Друкарню останні її господарі [більшовики] лишили в такому стані, що нормальна праця може початися тільки після приведення її до ладу, на що треба відповідного часу. Хочемо її видавати щоденно, бо потреба в ній обговорювання справи нашого великого діла як будова Української держави. Ми хочемо охопити перш за все цілу Станіславівську область і коли тільки налагодиться поштовий зв'язок з усіма районними центрами, шукатимемо зв'язку з цілим краєм. Редакція запрошує всіх читачів стати активними співробітниками нашої газети. Ми впевнені, що спільними зусиллями ми створимо часопис, що буде відповідати потребам нашого нового молодого життя."² Начальним редактором нового видання був професор Дмитро Греголінський, а відповідальним редактором Іван Чепига. Газета виходила тричі на тиждень у вівторок, четвер, неділю. Епіграфом газети стало гасло "Бог і Україна". Будучи речником політичної думки газета сама була частиною політичного життя Східної Галичини.

Після скасування гітлерівським керівництвом Акту відновлення української державності 30 червня 1941 року та репресій проти українського політичного проводу газета "Самостійна Україна" з 22 липня (число 6) вийшла під назвою "Українське слово". Посилення репресій проти української преси мало наслідком, що числа 23 від 30 вересня та 24 від 10 жовтня вийшли під подвійною назвою на українській та німецькій мовах. На українській та німецькій мовах подавались розпорядження, вісті з фронтів, Верховного Командування збройних сил, Головної квартири фюрера. Порушилась періодичність виходу. Однак з числа 25 від 22 жовтня 1941 року газета знову виходить українською мовою, а з числа 26 від 25 листопада 1941 року відновлюється нормальна періодичність газети "Українське слово". В цьому немає нічого дивного, оскільки загальновідомим фактом є порада Адольфа Гітлера дозволити видання газет, наприклад в Україні, "щоб мати можливість впливати на місцеве населення".³ Але цей факт не стверджує колабораційного характеру української преси в роки другої світової війни. Зміст матеріалів на сторінках часопису "Українське слово" говорить зовсім про інше.

Починаючи з 1 квітня 1942 року, число 38 (79) часопис "Українське слово" виходить під назвою "Станіславівське слово". З числа 50 від 29 травня 1942 року відповідальним редактором газети став Антін Княжинський. В неділю 2 серпня 1942 року під назвою "Станіславівське слово" вийшло два часописи, один під редакцією Осипа Боднарівича, як тижневик для Станіславщини, Калущини і Коломийщини і був

продовженням тижневика "Рідна земля", інший - редагований Антоном Княжинським. Таким чином число 78 (119) від 2 серпня є останнім, виявленим автором даної статті. Отже, з часу видання під різними назвами вийшло 119 чисел газети, що є одним із важливих джерел для дослідження політичного розвитку Східної Галичини у складі Генеральної Губернії у роки другої світової війни.

Вже з виходом першого числа часопис "Самостійна Україна", що виходив пізніше під назвами "Українське слово", "Станіславівське слово", опинився у вирі подій, котрі визначали політичний розвиток цього регіону у загальноукраїнському контексті. Перша шпальта часопису "Самостійна Україна", який вийшов під гаслом "Бог і Україна", починалася словами: "На визволених українських землях Організація Українських Націоналістів (ОУН) будуватиме Українську Державу під проводом Степана Бандери".⁴ У Маніфесті Організації Українських Націоналістів дається оцінка політичної ситуації у світі та мету боротьби українського народу: "Існуючий політичний уклад сил у світі, що насильно здавлює вартісні та життєздатні народи валиться від їх визвольних ударів. Московська імперія СРСР - сьогодні складова частина цього укладу. Ми українці підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів та людини".⁵

Часопис помістив інформацію, що 6 липня 1941 року Львівське радіо о 11 годині зранку передало відозву команди міста Львова, в якій вона вітає представників української влади на місцях і запевняє співпрацю Німецької Армії в будівництві Української держави.⁶ Також повідомлялося, що поруч з Німецькою Армією вступили у м.Львів і частини Української Армії: "Населення вітає з одушевленням своїх сизих орлів, що пішли в лютий бій з кривавим ворогом України. Батьки пізнають в лавах Української Армії своїх синів, жінки мужів і радості їх не було меж. На ратуші міста Львова повівають український і німецький прапори".⁷

Початок німецько-радянської війни активізував діяльність українських політичних сил, сприймався українським населенням як сприятлива умова здійснення заздалегідь підготовлених планів відродження української державності. Українці з ентузіазмом вітали наступ німецьких військ. Часопис "Самостійна Україна" помістив статтю, підписану ініціалами І.Л. "Вчора і сьогодні", в якій невідомий автор писав: "Як союзники німецької нації приступаємо до будови нового життя, життя нової правди. Наша воля, наш державний творчий інстинкт, наша праця і зусилля, наш розум і незламність - усе те найбільше і найміцніше, яке викрешемо у себе сьогодні, досить нам завтра, третю дату - закінчення будівлі, цієї нації, що своїм числом належить до передових у Європі".⁸

Оцінку політичної ситуації, що склалася в Україні і ролі в ній німецького фактора, зустрічаємо в статті Н.Лепкого "З настроїв": "Іде, іде слава Армія найбільшого у світі Вождя. Іде помагати відбудувати нам державу. Ах, що за велика хвиля, що за радісна хвиля! Тисячі літ треба було на неї ждати. Тому вдячні повинні бути найбільшому Вождеві Гітлерові за цю велику поміч, за цю честь, що можемо зайняти почесне місце серед інших європейських народів".⁹

Складні проблеми внутріполітичного розвитку українського національно-визвольного руху знайшли відображення у відозві відомих українських політичних і громадських діячів, серед яких Кость Левицький, Йосип Сліпий, Zenon Курчаба, Роман Заячківський, Гаврил Костельник, Олександр Барвинський, Володимир Радзикович та інші, прийнятій на нараді представників українського громадянства 6 липня 1941 року у Львові з питань консолідації всіх сил довкола ідеї відбудови української державності. Присутні вислухали звіти про консолідацію, проведену з ініціативи ОУН С.Бандери, серед української еміграції та її великий успіх серед усіх відломів української суспільності за виїмком відособленої групи інженера Андрія Мельника. Було прийнято резолюцію, в якій представники українського львівського громадянства вітали непереможні німецькі війська під проводом великого вождя Адольфа Гітлера, що несуть українському народові визволення від більшовицького ярма та дають йому змогу відбудувати самостійну українську державу. Зібрані висловили задоволення актом консолідації українського громадянства на еміграції, довершеним у Кракові 22 червня 1941 року, та закликали всіх українських патріотів об'єднати у велику історичну хвилину всі творчі сили для розбудови української самостійної держави, підкорятися Державному Проводові, проголошеному у Львові 30 червня 1941 р.¹⁰

Процес консолідації політичних сил Східної Галичини проходив у складній обстановці воєнної доби. 9 липня 1941 року у Львові сталася маловідома широкому загалові подія. Було вчинено замах на одного з лідерів ОУН Ярослава Стецька. З цього приводу часопис "Самостійна Україна" помістив замітку "Атентат на Голову Краєвого Управління Ярослава Стецька": "Є випадки, до яких замало підійти з міркою холодного обсерваційного міркування, то вони у кожного українця порушують найглибші почування і наче струмом електризують усім еством. Ось до таких належить і атентат на Голову Краєвого Управління Ярослава Стецька".¹¹ Повідомлена про замах українська поліція з'явилася через кілька хвилин в складі кількох чоловік і провела первинне розслідування та повідомила німецьку поліцію. Мешканці сусідніх кам'яниць повідомили: "Півгодини перед 9-ою кружився високий осібняк в чорній маринарці і кашкеті, коло паркану і нервово дивився час до часу на годинник. Це вказувало б на атентат, що був планований.

Повідомлення про атентат на Ярослава Стецька, що блискавкою розійшлося в ряди ОУН викликало зрозуміло глибоке враження, електризуючи чуйність усіх на цей нечуваний виступ ворожих чинників, що в заранні української державності атентатами стараються впровадити заколот. Однак все українське громадянство тим більше солідарністю, співпрацею відповість ворогам української нації на цей, нечуваний виступ ворожих українській державності чинників".¹²

Про деталі проголошення незалежності України дізнаємось у статті "Львів проголошує незалежність України".¹³ Як тільки Львів звільнився від більшовицьких військ, на Установчі Збори Західних Українських земель 30 червня 1941 р. зібралися передові львівські українці. Вони відбулися в будинку "Просвіти". Збори скликав місцевий провід ОУН, щоб уконституювати українську владу в Західній Україні. У 8 годин вечора битком набилася зала на I поверсі будівлі "при Ринку 10". Головував заступник провідника ОУН Степана Бандери Ярослав Стецько.

Поза увагою "Самостійної України" не залишився і перший декрет провідника ОУН Степана Бандери про утворення Краєвого Правління Західних Областей України під керівництвом Ярослава Стецька (до часу створення Центральної влади у Києві).¹⁴

Не визнаючи за Україною права на державне існування, розглядаючи її як німецький життєвий простір, нацисти встановили і відповідне територіально-адміністративне розмежування України, розділивши її між Генеральним Губернаторством, Райхскомісаріатом, Румунією, Угорщиною.¹⁵ Східногалицькі землі, населені переважно українцями, опинились у складі дистрикту Галичина Генерального Губернаторства, у західній частині якого переважало польське населення.

З приводу включення Галичини до Генерального Губернаторства часопис "Українське слово" помістив інформацію, згідно якої столицею нового дистрикту (на підставі розпорядження про управління Галичиною, виданого Генеральним Губернаторством 1 серпня 1941 р.) стало місто Львів. У ній, зокрема, зазначалося: "Територія Галичини піддана під управління Генерал-Губернаторства творить з 1 серпня 1941р. дистрикт. На чолі дистрикту, який дістав назву "Дистрикт Галичина" став губернатор із місцем осідку у Львові. Губернатором дистрикту Галичина Генеральний Губернатор іменував доктора Ляша".¹⁶ Одночасно з цим розпорядженням Генеральний Губернатор призначив Раду правління, до якої ввійшли державний секретар уряду Генерального Губернаторства, вищий керівник СС і Поліції у Генеральній Губернії та Губернатор дистрикту Галичина. Рада правління на чолі з державним секретарем уряду Генеральної Губернії, мала завданням узгодити всі важливі для дистрикту адміністративні засоби та керувати ними.¹⁷

Передусім розпочиналась підготовка введення законів Генеральної Губернії в новому дистрикті.

З приводу створення галицького дистрикту Генеральний Губернатор Франк видав "Прокламацію до населення Галичини",¹⁸ в якій вказувалося, що Галичину прилучено до складу Генеральної Губернії, а разом із цим під охорону Великонімецької держави. Проголошувалося право приватної власності, свобода народно-культурного життя, свобода релігійних відправ.

Наступним кроком німецької адміністративної влади в Східній Галичині, як повідомляв часопис "Українське слово", було "Розпорядження про адміністрацію Галичини від 1 серпня 1941 року",¹⁹ згідно якого територія, що належала передусім до Польщі, стала складовою частиною Генеральної Губернії на підставі постанов Фюрера 17 і 22 липня 1941 року. Вона обіймала колишні польські воєводства - Львівське, Тернопільське, Станіславівське. Урядовою в дистрикті Галичина є німецька мова. До вживання допускалися українська і польська. Всі нормативно-правові акти повинні були оголошуватись німецькою, українською, польською мовами.

Процес становлення окупаційного режиму в Східній Галичині був складним і неоднозначним. З приводу переходу до німців влади в Станіславі часопис "Українське слово" писав: "У четвер 7 серпня о 19 годині 1941 року німецька адміністрація перейняла від малярської військової команди владу на території м. Станіслава. Полковник Лерер, з'ясувавши стан, який застав на території Західної України після вигнання большевицьких військ, і працю над наведенням ладу, передав в руки німецького народу в особі капітана доктора Альбрехта".²⁰ У відозві до населення окружний староста доктор Альбрехт ставив метою своєї діяльності закріплення прилюдного спокою, ладу і безпеки, охорону власності і прагнення до відродження господарського життя.²¹ Для реалізації цієї мети він закликав до співпраці і допомоги всіх громадян міста і довколишніх сіл, застерігши, що всякий опір знищиться силою, та підкресливши, що час безправства минув безповоротно.

30 січня 1942 року "Українське слово" повідомило, що Генеральний Губернатор відкликав губернатора дистрикту Галичина Ляша і призначив новим губернатором губернатора дистрикту Краків доктора Вехтера.²² Не залишилися поза увагою і біографічні дані нового керівника,²³ що був сином австрійського старшини і лицарем Ордену Марії Терезії. З 1934 року працював адвокатом в різних установах Райху. Після приєднання Австрії до Райху став шефом внутрішньої адміністрації і Державним комісаром у Відні, а з жовтня 1939 року виконував обов'язки губернатора Краківського дистрикту.

Проводячи адміністративно-територіальне розмежування в Україні, німецьке вище державне керівництво виходило виключно з інтересів

власної політики, не враховуючи зовсім етнічного складу населення окупованих територій. Так, у Генеральну Губернію ввійшли українські етнографічні території - Холмщина, Підляшшя, Засяння і Лемківщина - з 700-тисячним населенням.²⁴ Крім того, як повідомляла газета "Українське слово", на терені Генеральної Губернії знаходилася значна кількість колишніх полонених і утікачів української національності, а також близько 86000 полонених з колишньої Польської армії і біля 60000 робітників з колишньої радянської території і з самого Генерал-губернаторства.²⁵

Всебічне і багатовимірне розкриття історії України в роки другої світової війни неможливе без розгляду подій та процесів, що мали місце в окремих її регіонах та областях. Потребує значно глибшого та детальнішого висвітлення проблема організації влади в Україні та її функціонування на окупованих територіях. Торкнувшись проблеми нової політичної ситуації, котра склалася внаслідок початку радянсько-німецької війни, через призму становища українців Станіславівської області газета "Станіславівське слово" писала: "В перших днях липня 1941 року, большевицька влада та червона армія уступила з території Станіславівської області. Де тільки ворог уступив, так українське громадянство зараз же стихійно створило свою владу, часто навіть не чекаючи приходу наступаючих військ союзника. Це явище треба підкреслити як вияв здорової думки, як стремління до ладу, та порядку, як доказ зрілості нашого громадянства до державного будівництва".²⁶

Процес становлення української влади в Галичині був тісно пов'язаний з діяльністю Українського Центрального Комітету, який проводив активну діяльність з метою організації українських осередків влади у селах, містах, повітах. Так, 10 липня 1941 року, була створена обласна управа як тимчасовий найвищий орган влади та управління на території Станіславівської області.²⁷ Однак у зв'язку із створенням Галицького губернаторства обласна управа Станіславівської області перестала існувати, а влада переходила до окружного Старости як носія суверенітету Великої Німеччини.²⁸

Визнаючи свою позицію стосовно рішення німецького вищого керівництва про запровадження на території Східної Галичини німецької адміністративної влади, УЦК зазначив, що нову організацію адміністрації ніяк не належить уважати за рівнозначну з остаточним вирішенням нашого політичного майбутнього: "Хоча мабуть воєнні та господарські причини вирішили створення дистрикту Галичина, з влученням його до Генерального Губернаторства, проте ж, всі ми твердо віримо, українська справа буде все ж таки вирішена для нас позитивно та корисно. Тому ми всі залишаємось на місцях і далі ще більш енергійно працюємо для відбудови нашої України. Німці це наші природні союзники, їм завдячуємо наше визволення. Їхні вороги, це наші вороги,

Пам'ятаймо, що перемога Німеччини це теж і наша перемога, це перемога України".²⁹

Становлення німецької окупаційної влади в Східній Галичині мало наслідком зміну назв місцевостей в Генеральній Губернії. "Станіславівські вісті" інформували, що 7 травня 1942 р. на території Галичини запроваджуються німецькі назви місцевостей.³⁰ Всі питання, зв'язані зі зміною назв місцевостей у Генеральній Губернії (перейменування та зміна правопису) вирішує її уряд.

Широке висвітлення на сторінках східно-галицької преси знайшло і церковне життя. Як відомо, фашистське керівництво Німеччини, займаючи жорстку позицію по відношенню до українського визвольного руху, толерантно ставилося до діяльності церкви, розуміючи її вплив на широкі верстви населення. Церковне життя в Україні в роки II світової війни у вітчизняній історіографії практично не досліджено. Важливим джерелом у розкритті цієї надзвичайно важливої проблеми може послужити періодична преса як світська, так і церковна. Перша цінна тим, що розкриває нам реакцію суспільства на релігійні теми.

Церковне життя в Україні в роки другої світової війни складне і суперечливе. Однією з причин, які привели до загострення релігійних відносин, був розкол православної церкви в Україні. Часопис "Українське слово" помістив цікаву інформацію про самочинний "Собор православних єпископів" під проводом архієпископа волинського Олексія Громадського, який виніс постанову про створення Автономної Православної церкви в Україні, що підпорядковувалась патріаршому престолу в Москві.³¹ 9 грудня 1941 р. новий собор у Почаєві проголосив цього архієпископа митрополитом Автономної Православної церкви в Україні. Робилося це, зазначила газета "Українське слово", без відома й участі не тільки трьох українських ієрархів (архієпископів Полікарпа, Іларіона і Паладія), а й митрополита варшавського Діонізія.³² Цей самочинний виступ викликав тільки протест і відкрите обурення серед українського населення. Українські церковні ради закликали негайно створити тимчасовий церковний орган у Києві, який би унормував справи українського православ'я, визнавши необхідність відновлення Української Автокефальної Православної Церкви, що свого часу багато зробила для зміцнення національного духу українського народу.

Не залишилось поза увагою "Українського слова" і обрання владики Іларіона (Огієнка) архієпископом київським і переяславським на обласному Соборі єпископів Православної церкви в Україні 25 листопада 1941 року.³³ Там же вказувалося, що обласний собор у Святій Успенській Почаєвській Лаврі постановив: "Стати на шлях автокефалії нашої Православної церкви в Україні й вирішувати всі внутрішні справи церкви. Собором Єпископів".³⁴ Цю постанову Собор єпископів мотивував тим, що "Патріарх Московський Тихон своїм зарядженням від

20 листопада 1920 р. дав право на церковний автокефальний устрій нашої української церкви".³⁵

На цьому загальному фоні церковного життя в Україні окреме місце належить греко-католицькій церкві, домінуючій в Східній Галичині, та її главі митрополиту Андрію Шептицькому. Часопис "Українське слово" помістив на своїх сторінках "повідомлення митрополита Шептицького" до всіх високопреосвящених і преосвящених архієреїв України і на українських землях, в якому звучав заклик до церковного єднання: "До досягнення наших національних ідеалів треба нам єдності, бо навіть при найбільшій єдності й найбільших посиленних змаганнях із нашого боку, обставини можуть скластися так, що їх не досягнемо".³⁶ Митрополит закликав кожного українського патріота зробити все, що могло б допомогти релігійній єдності; бути готовим до потрібних для цього поступок з обох боків.³⁷ Ідея єдності українських церков у складних історичних умовах проходила через усю діяльність митрополита Андрія Шептицького. Вітаючи архієпископа української автокефальної церкви Іларіона (Огієнка) з іменинами, митрополит кир Андрій, крім поздоровлення, висловив надію на об'єднання всіх українських церков.³⁸

Проблема єдності українських церков населенням Східної Галичини оцінювалась неоднозначно. З цього приводу газета "Українське слово" писала: "Кожний українець, що бажає української державності на українських землях мусить бажати Україні церкви - з'єднаної. Тому на православних архієреїв спадає тепер відповідальність перед історією за долю церкви на Україні. Не можна їм показувати на низи. Нові великі ідеї йдуть завжди згори вниз, а не навпаки так само і ідея релігійної єдності мусить вийти від срархів до народу. І от тут залишається велика відповідальність православних архієреїв перед історією".³⁹

Як один із органів Українського Центрального Комітету, газета "Самостійна Україна"- "Українське слово"- "Станіславівське слово" значну увагу приділяла висвітленню діяльності цієї інституції. Український Центральний Комітет був створений на початку червня 1940 року у Кракові з метою розбудови національного і господарського життя українського населення.⁴⁰ Як повідомила на своїх сторінках газета "Українське слово", УЦК вів свою працю за посередництвом 26 Українських Допомогових Комітетів, 41 Районних Делегатур, 109 Волосних Делегатур та 965 мужів довір'я, причому в УДК і делегатурах працювало 235 платних службовців. Їх бюджет формувався з так званого "національного податку" і становив від кільканадцять тисяч до 150000 золотих щороку.⁴¹

Детально висвітлена на сторінках часопису "Українське слово" діяльність Українського Краєвого Комітету, створеного з утвердженням німецької влади у Львові на початку серпня 1941 року.⁴² Його початковим завданням була організація всього українського життя в

Галичині згідно з новими вимогами в рамках Українського Центрального Комітету. Статут Українського Красного Комітету був затверджений губернатором Галичини. Найважливішою вимогою національного життя, УКК вважав зосередження всіх сил народу для відбудови культурного життя: "Український народ у Галичині має сповнити свої найважливіші завдання: 1. утверджувати своє життя, щоб забезпечити народові якнайбільш надійний розвиток; 2. якнайбільш успішно допомагати німецькому народові в його боротьбі з большевизмом, яка рівночасно є нашою боротьбою з найстрашнішим ворогом України".⁴³ Підкреслювалося, що Український Комітет є єдиною українською організацією в Галичині і поза нею не будуть існувати інші організації.

Для проведення своєї політики Український Краєвий Комітет створив наступні відділи: 1) Організаційний відділ, завданням якого було створення сітки українських комітетів у цілому краї; 2) Відділ культурної праці; 3) Шкільний відділ (для опікування всіма шкільними справами українських громадян); 4) Відділ суспільної опіки та праці; 5) Господарський відділ (для співпраці з державними господарськими урядами та для охорони господарських інтересів українських громадян-членів Українського Комітету); 6) Відділ молоді (для керівництва всіма організаціями молоді, її фізичним та духовним вихованням); 7) Фінансовий відділ (дбав про грошові засоби Українського Комітету). Для виконання своїх завдань у краї УКК заснував окружні комітети і повітові делегатури. У кожному селі він старався мати свого мужа довір'я.

Внутрішня структура організації Українського Комітету будувалася на основі авторитарності при збереженні здорових елементів народовладдя. Всі уряди і становища призначалися згори головою УКК, але при цьому його провід завжди намагався вислухати і думку знизу, щоб усі посади були зайняті людьми, які мають обопільне довір'я (проводу й низів).⁴⁴ Український Краєвий Комітет виступив із закликом, щоб кожен українець і кожна українка негайно вступали в члени організації та якнайкраще сплачували національний податок, бо видатки на неї рівнозначні з фінансуванням цілого українського національного життя.⁴⁵ Було зазначено, що УКК побудовано на тих самих основах що і Український Центральний Комітет у Кракові, на чолі якого стояв професор Володимир Кубійович, а його заступником був доктор Кость Паньківський як голова Українського Красного Комітету.⁴⁶

Важливим напрямком діяльності Українського Центрального Комітету в Генеральній Губернії, і в Східній Галичині зокрема, було забезпечення культурно-просвітньої та освітньої діяльності українського населення. Часопис "Українське слово" інформував своїх читачів про нараду повітових голів філій "Просвіти" в Станіславові, зазначивши, що

головним завданням культурно-просвітницької роботи є організація бібліотек, читалень, курсів, драматичних гуртків, хорів, оркестрів та цілого ряду науково-популярних рефератів (про українсько-німецькі відносини впродовж історії, про расизм, про Московію і Україну протягом століть).⁴⁷ Зокрема, "Українське слово" повідомило, що 7 лютого 1942 р назва "Просвіти" була замінена на "Українське Освітнє Товариство" (УОТ).

УЦК неодноразово звертався до населення з різного роду закликами та зверненнями. Звертаючись до повітових комітетів, делегатур і мужів довір'я, він наголошував на необхідності докладно читати і розповсюджувати між громадянами, насамперед у селах, часопис "Українське слово", орган Українського Окружного Комітету, в якому поміщуються розпорядження державної влади і повідомлення УОК.⁴⁸

Одним із напрямів діяльності Українського Центрального Комітету було створення організаційної сітки з метою керівництва всіма сторонами українського національного життя. Цікавим у цьому плані є повідомлення часопису "Українське слово" про те, що УЦК отримав право видавати посвідчення особи для всіх мешканців Генеральної Губернії: "Вага виказки лежить в тому, що через її видачу Комітет виконує одну із своїх правно-публічних функцій, перебираючи на себе одно із важких завдань державної влади ... має єдину нагоду охопити усе українське населення Генеральної Губернії своїм членством - бо ж усім зрозуміло, що видаватимуть вказівки тільки своїм членам".⁴⁹ Таким чином, Український Центральний Комітет отримав прекасну можливість посилити свій вплив на населення, бо "навіть найбільш нетямущий, байдужий та нездисциплінований громадянин, який досі нагадував собі про Український Комітет тільки в якійсь великій потребі, мусітиме хоча б тільки з konieczності вступити в члени Комітету".⁵⁰

Не залишилася поза увагою галицької преси і шкільна освіта. Так, інформуючи про українське народне шкільництво в Галичині, часопис "Українське слово" писав, що в краї діє 3 тис. вселюдських шкіл із 7 тис. вчителями, яких замало на 2 тис.⁵¹ А 15 квітня 1942 року у Львові мали відкрити медичний, ветеринарний, правничий і сільськогосподарський інститути.⁵² 3 червня 1942 року часопис "Станіславське слово" помістив новішу інформацію про стан українського шкільництва в Галичині, згідно якої діяло 3105 народних шкіл з 13000 класів, 495000 дітей, 7700 вчителів, бракувало 2000 вчителів. Такж працювало 5 сільськогосподарських фахових шкіл з 200 учнями та 71 фахова школа різного роду з 11000 учнів. Було 13 українських гімназій з 96 класами з 4379 учнями та 3 вчительські семінарії.⁵³

Досить часто на сторінках "Самостійної України", "Українського слова", "Станіславського слова" поміщалися статті на актуальні політичні теми аналітичного характеру. Прагнути єдності українців у

часи історичних випробувань. Тарас Франко у статті "Національна солідарність" писав: "Приходить час історичного іспиту: або ми Українці покажемо себе зрілим народом і передусім солідарним, або ... знову підемо на науку до мудріших народів. Маніфест проголошення Української Держави нагадує, що ми на добрій дорозі".⁵⁴ Далі автор зупинився на питанні національної солідарності, однієї з головних проблем українського суспільства: "Національна солідарність вимагає, щоб ми, передусім ті, що є при владі, до наших людей були все прихильні, вибачливі і виrozumілі. Інтелігенція повинна не лише опиратися на широкі маси українських селян і робітників, але й бути з ними в стислому і безперервному контакті не для якогось демократизму, що пережився, але тому що відірвання проводу від мас все і всюди для кожної держави є дуже небезпечне. З другої сторони і широкі народні маси повинні піддержати свій провід і інтелігенцію, особливо тепер, у перехідний момент".⁵⁵

Часопис не стояв осторонь й актуальних проблем активізації українського суспільно-політичного руху, росту національної свідомості. Невідомий автор у статті "Вага альтруїзму та національної солідарності" висловився з тривогою: "Немає в наших масах зрозуміння, що Український Комітет, це наша репрезентація й що кількість членів Комітету є для чужинців показником нашої сили й нашої зрілості. Немає в масі й розуміння, які великі завдання має сповнити Комітет і що фондів на ту ціль не дасть йому ніхто інший, лише саме українське громадянство".⁵⁶

Вірою в майбутнє українського народу наповнена стаття "Чергові завдання": "Входимо в новий світ, востаємо в нього по-волі і по не-волі бо довкруги нас росте новий суспільний устрій, який змушує нас пристосовуватися до нього. Від нас залежить, чи в тому новому світі ми зуміємо знайти себе й примусити бути господарями своєї країни, чи в шукані себе пройде пригожий час і ми знов опинимося в ролі слуги... Жиймо думкою, що творимо нове життя, для майбутніх поколінь, які прапор призначення нашої нації перймають із наших рук та понесуть його до тієї цілі, яку українському народові дало Провидіння: бути впорядником ладу на сході Нової Європи. й тоді ожие добра слава, слава України".⁵⁷

Свідченням поширення серед східно-галицької інтелігенції ідей авторитаризму стала стаття "За одностайний національний план", в якій невідомий автор, що сховався за псевдом В.Р. бачив реалізацію національних завдань через призму концентрації дрібних політичних об'єднань, з метою створення єдиної політичної організації, наголошуючи, що на місце інтересів ідеологічної групи чи одиниці слід поставити інтереси нації.⁵⁸ І зробив висновок, що лише тоді, коли буде єдиний національний план боротьби, коли все суспільство буде йому

"карно підпорядковуватися тоді зможемо говорити про доцільну розбудову всього нашого національного життя".⁵⁹

Співставлення матеріалів опублікованих на сторінках "Самостійної України"- "Українського слова"- "Станіславівського слова", що стосуються політичного становища в Східній Галичині з початком встановлення німецького окупаційного режиму, з архівними документами і неупередженими науковими дослідженнями показують, що вони носять правдивий характер і їм можна довіряти. Процес політичного розвитку Східної Галичини в історичних реаліях другої світової війни, будучи надзвичайно складним і неоднозначним, потребує глибокого історико-порівняльного і історико-синтетичного аналізу. Однозначним є висновок про те, що політичний розвиток, розвиток політичної думки тих років були спрямовані на відродження української державності, консолідацію українських політичних сил.

Джерела:

1. Дяченко В., Лось Ф., Спицький В. Історія Української РСР. - К., 1965; Історія Української РСР. - Т.1-2. - К., 1958; Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії, 1939-1941. - Чикаго, 1975; Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. - Львів, 1993.

2. Самостійна Україна. - 1941. - 7 липня.

3. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. - С.126.

4-7. Самостійна Україна. 1941. - 7 липня.

8-9. Там же. - 9 липня.

10-13. Там же. - 10 липня.

14. Там же. - 12 липня.

15. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. - С.175.

16-17. Українське слово. - 1941. - 5 серпня.

19. Там же. - 15 серпня.

20-21. Там же. - 10 серпня.

22-23. Там же. - 1942. - 30 січня.

24. Там же. - 1941. - 22 серпня.

25-28. Там же. - 28 серпня.

29. Станіславівські вісті. - 1942. - 15 серпня.

30. Там же. - 1 липня.

31-32. Українське слово. - 1942. - 1 січня.

33-35. Там же. - 11 січня.

36-37. Українське слово. - 1942. - 6 лютого.

38. Там же. - 25 січня.

39. Там же. - 15 лютого.

40-41. Там же. - 1941. - 22 серпня.

42-46. Там же. - 1942. - 7 січня.

47. Там же. - 1942. - 1 січня.

48. Там же. - 4 лютого.

49-50. Станіславівське слово. - 1942. - 24 липня.

51. Українське слово. - 1942. - 22 лютого.

52. Там же. - 15 березня.

53. Станіславівське слово. - 1942. - 3 червня.

54-55. Українське слово. - 1941. - 26 липня.

56. Там же. - 1942. - 11 січня.

57. Там же. - 14 січня.

58-59. Там же. - 29 липня.

Питання розвитку освіти і педагогічної думки на сторінках журналу "Українська школа" (1942-1944)

Проблеми української історії у роки другої світової війни знайшли обширне висвітлення як в офіційній українській радянській історіографії, так і в дослідженнях істориків української діаспори, у працях зарубіжних вчених. Однак і до сьогодні не створено об'єктивної, позбавленої ідеологічних штампів, цілісної картини національної історії часів другої світової війни. Дослідження проводились через призму протистояння двох ворогів українського народу фашистської Німеччини і більшовицького СРСР. Національна історія розглядалась як ілюстративний матеріал кровожерливості одного агресора і визвольної місії іншого. Ясна річ, таке висвітлення подій і явищ українського суспільно-політичного життя часів другої світової війни не дає правдивої картини історичного минулого. Виникало враження, що українське національне життя завмерло.

Необхідною передумовою творення об'єктивної картини національної історії є підняття, введення в обіг всього пласту джерел, їх опрацювання і синтезування. Важливим джерелом для висвітлення історичних подій та явищ є преса. Національна періодика часів другої світової війни не настільки обширна і багатопланова як довоєнна, але вона містить значну інформацію з усіх сфер суспільно-політичного життя, особливо з проблемних питань розвитку української освіти на теренах Східної Галичини (1941-1944), котрі потребують детального вивчення і аналізу.

З початком радянсько-німецької війни протягом літа-осені 1941 року майже вся територія України була окупована військами фашистської Німеччини. Політика вищого нацистського керівництва щодо України мала колоніальний, окупаційний характер.¹ Східна Галичина стала п'ятим дистриктом Генеральної Губернії, в якій панував поліційний режим, спрямований проти українського національного руху. Будь-яка політична діяльність була заборонена.² Однак німецький окупаційний режим у Галичині у порівнянні з іншими українськими землями був менш суворий. Було дозволено діяльність легальної української організації - Українського Центрального Комітету, що опікувався розвитком українського господарства і культури. У краї діяли державні школи, фахові курси, вищі навчальні заклади.³ Під контролем німецької адміністрації виходила українська преса.

Як уже зазначалося, із встановленням німецької влади в Галичині 1 серпня 1941 року у Львові було створено Український Краєвий комітет, підпорядкований Українському Центральному Комітетові у Кракові, який метою своєї діяльності поставив організувати все українське життя.

визнавши найважливішою вимогою зосередити всі сили на відбудові культури.⁴ З метою опіки над шкільними справами українських громадян у структурі Українського Комітету було створено шкільний відділ.⁵

У перших числах липня при управі м. Львова утворився відділ народної освіти для тимчасового керування шкільними справами міста, а потім і цілого дистрикту. Відділ провів роботу по забезпеченню майном шкіл м. Львова та краю, провів реєстрацію вчительських кадрів, визначив структуру шкільництва, зміст навчальних програм, розпочав підготовку до випуску навчальних підручників. З 1 серпня 1941 року відділ освіти став державною установою для шкільних справ при губернаторові дистрикту.⁶ Число українських шкіл залежало від того, скільки дітей буде зголошено до навчання, тому надзвичайно актуально прозвучало застереження української шкільної влади: "Не сміє бути ні одної української дитини, яка осталася за мурами школи".⁷

Розпорядженням шкільної влади були вилучені зі вжитку польські та більшовицькі підручники українською мовою. На їх місце запроваджувалися підручники, видані в Кракові Українським Центральним Комітетом. Крім того, планувалося видання на допомогу учням і вчителям журналів для дітей і молоді.⁸ З метою видання необхідних шкільних підручників передбачених шкільною програмою створено Видавництво шкільних книжок.⁹

Навчальний рік розпочинався 1 жовтня.¹⁰ За повідомлення галицької преси на кінець 1941/1942 навчального року в Галичині діяло 3105 українських народних шкіл, в яких було 13000 класів, навчалася 495000 дітей, працювало 7700 вчителів, діяло 5 сільськогосподарських шкіл з двомастами учнями, 71 фахова школа всякого роду з 11 тисячами учнів, а також 13 українських гімназій з 96 класами, де навчалася 4379 учнів, та 3 вчительські семінарії.¹¹

Саме в таких умовах у липні 1942 року з'являється часопис для українського вчителства Генеральної Губернії "Українська школа", як урядовий журнал Головного відділу науки і навчання у Правлінні Генерального Губернаторства та Українського Учительського Об'єднання Праці.¹² Передбачалося, що часопис виходитиме кожного місяця або ж 12 зшитків річно.¹³ Вийшло 6 здвоєних зшитків: ч. 1-2, липень-серпень 1941 р.; ч. 3-4, вересень-жовтень 1942 р.; ч. 5-6, листопад-грудень 1941 р.; ч. 1-3 (7-9), січень-березень 1943 р.; ч. 10-12, квітень-червень 1943 р.; ч. 1-3, вересень-листопад 1943/1944 рр.

Журнал "Українська школа" був єдиним фаховим вчительським українським часописом на теренах Галичини, який мав на меті підтримувати зв'язок із широкими колами українського вчителства й допомагати йому в праці над собою і над шкільною молоддю.¹⁴ Виходячи з конкретно-історичних обставин, що склалися, редакція наголошувала на необхідності відбудови кожної ділянки народного

життя, в першу чергу школи, яка має завданням створити нову духовну структуру українського громадянина: "Школа має бути тією підвалиною, на якій опреться будова цілого народного життя".¹⁵

Дозвіл на видання журналу "Українське слово" надав Головний відділ Внутрішнього управління і Головний відділ науки і навчання Генерал-Губернаторства.¹⁶ Дозволено також створення професійної організації "Українське Учительське Об'єднання Праці", що стала наступником довоєнного учительського товариства "Взаємна Поміч Українського Вчителства" та "Учительської громади". Найближчим завданням "Українське Учительське Об'єднання Праці" ставило підвищення фахових знань вчителів та підготовку підручників.¹⁷

Сподіваннями, що часопис "Українське слово" знайде місце в бібліотеках кожної школи, кожного українського освітнього товариства, потрапить в руки кожного вчителя і виховника, священика і дбайливого батька, всіх, хто намагається здійснити сучасні виховні ідеали, визначалася структура видання протягом усього часу його існування. У структурному плані матеріали, опубліковані на сторінках часопису "Українська школа", можна систематизувати наступним чином: статті на поточні актуальні теми шкільного життя, педагогіки і дидактики; вказівки і розпорядження шкільної влади, огляд педагогічної літератури. Переважна більшість місця відведена статтям з педагогічних і дидактичних проблем, у першу чергу методам навчання в різних типах шкіл і дошкілля, праці вчителя поза школою, оглядам життя української школи та вчителів.

Надзвичайно цінним джерелом стану української освіти в Галичині в роки війни є огляд шкільного життя та підсумків шкільної праці за 1942 рік, опублікований в 5-6 числах часопису "Українська школа", що дає можливість прослідкувати динаміку розвитку освіти, сформулювати уявлення про структуру освітньої мережі в Генеральній Губернії. Як свідчать матеріали огляду, в порівнянні з передвоєнними роками дальшого розвитку набуло дошкільне виховання, котре велося в тісному порозумінні з державною владою під проводом Українського Центрального Комітету. Після прилучення Галичини до Генеральної Губернії кількість сезонних дитячих садків зросла до 1124 з 38627 дітьми.¹⁸ Якщо перед початком другої світової війни народне шкільництво на українських землях Генеральної Губернії практично не існувало, зокрема Холмщина і Підляшся залишалися не тільки без української школи, але й без українського вчителя та українського друкованого слова, то вже у 1939/40 роках організовано 864 народні школи з 1308 учителями та 88848 дітьми. Крім того, у 12 приватних школах працювало 15 вчителів, які навчали 252 дітей. Школами опікувалися українські шкільні інспектори та шкільні референти. Українське Видавництво видало для вжитку дитвори буквар, українські

читанки для I-IV класів, а також рахункові книжки для I-II класу, для вчителів - перші методичні підручники та методичний poradnik до букваря Р.Кобата.¹⁹

У 1940/41 навчальному році число українських народних шкіл зросло до 911, а число вчителів до 1500. Шкільним навчанням було охоплено близько 90 відсотків українських дітей шкільного віку.²⁰ Повністю забезпечити навчання не дозволяла нестача вчителів, насамперед кваліфікованих. Лише 60 відсотків становили вчителі, які мали відповідну фахову підготовку, 40 відсотків вчительських посад займали студенти, гімназисти, учні семінарії. Велика частина кваліфікованих вчителів, які довгі роки працювали в чужій школі на польській етнографічній території, втратили зв'язок з українським життям або, закінчуючи польські середні школи, не мали змоги засвоїти собі здобутків української культури.²¹ Також перешкодою на шляху розвитку шкільної освіти було недостатнє матеріальне забезпечення шкіл та вчителів, тому деяка кількість кваліфікованих вчителів залишала школу і знаходила собі заняття в інших сферах.²² Отже, навчання в українській школі спочатку не відповідало всім вимогам шкільного життя.

Огляд шкільного життя та підсумки шкільної праці за 1939-43 роки витворюють цілісну картину української освіти в Генеральній Губернії. У 1942/43 навчальному році кількість українських шкіл зросла до 3032 з 7098 вчителями, котрі навчали 484730 дітей.²³ У перших порах німецької влади поряд із державними народними школами діяло декілька приватних. Згідно розпорядження шкільної влади, українська народна школа засновувалась там, де було хоча б 40 українських дітей. У випадку, коли їх було менше, але не менше двадцяти, там засновувалися приватні українські школи, причому їм забезпечувалося вивчення української мови як окремого предмету. Приватні школи утримувалися на кошти українських вчителів, які з цією метою щомісяця вносили певну суму.²⁴

У 1941/42 навчальному році влада дала дозвіл на відкриття 10 гімназій в новоприлученій до Генеральної Губернії Галицькій області, зокрема, у Львові розпочали працю 2 гімназії (директори П.Мечник та В.Радзикевич), по одній у Бережанах (В.Стасюк), Коломиї (О.Ковбуз), Сокаль (О.Ковельський, а після його смерті В.Олійник), Станіславові, (О.Левицький), Стрию (Є.Форостина), Тернополі (М.Тофан), Чорткові (Т.Поліха). Завершуючи шкільний рік, що закінчився в Галичині аж у кінці липня 1942 р., з допущених 409 учнів гімназії екзамен на атестат зрілості здали 342 учні.²⁵

Відновили діяльність учительські семінарії на зразок австрійських семінарій, з чотирма роками навчання, що діяли в Австрійській імперії перед першою світовою війною. У 1940/41 шкільному році засновано першу вчительську державну семінарію в Криниць. Упродовж 1941/42

навчального років відкрито три нові учительські семінарії, а саме в Яворові з 210 учнями та 11 вчителями, у Самборі з 187 учнями та 14 вчителями, в Рогатині з 331 учнем та 12 вчителями. У Криниць навчалось 331 учень та викладало 12 вчителів.²⁶ Протягом 1942/43 навчального року відкрито 3 нові семінарії: у Львові, в якій навчалось 260 учнів, у Бучачі - 236, у Грубешові - 99, а також 30 учениць-семінарсток при Львівській семінарії. Разом у вчительських семінаріях у 1942/43 навчальному році навчалось 1745 учнів.²⁷ У 1943/44 навчальному році відкрито ще дві вчительські семінарії у Перемишлянах і Золочеві. Таким чином, у роки другої світової війни на території Галичини діяло 9 українських гімназій і одна однорічна школа, яка готувала вихователюк для дошкільних виховних закладів.²⁸

Як уже відзначалося, лівова частка публікацій стосувалася проблем педагогіки та дидактики, методів навчання. Особливе місце на сторінках часопису займає цикл статей Петра Ісаєва, в яких автор підняв актуальні питання навчального та виховного процесів у тодішній школі. Вже у першій статті, що відкривала цикл публікацій, на сторінках першого числа часопису Петро Ісаєв піднімає проблему, котра хвилювала не одне покоління педагогів, а саме про місце і роль вчителя у навчальному та виховному процесах, зазначивши, що криза сучасного виховання - це, в першу чергу, криза виховників. Добрий вчитель, на переконання автора, має замилювання до свого звання, він любить молодь і школу, нею живе, про неї думає не тільки в школі. Його думка працює в кожній вільній хвилині над способами піднесення духовного рівня учнів. Вчитель-виховник досліджує молодь, її психику, думає над її хибами та їх усуненням, використовує кожну нагоду, щоб довідатися щось нове з виховання і навчання та застосувати це у своїй практиці. Як наслідок, відчуваючи глибоку пошану, довір'я, чи любов до вихователя молодь соромиться своїх злих вчинків перед ним. А що зле, недобре, неморальне в очах глибоко шанованого вчителя, те відчуває молодь як справжнє зло в своїй суті - перед Богом і людьми. Великий учитель залишається для учня учителем на ціле життя, його вплив не обмежується тільки до шкільного віку, а виходить далеко поза шкільні мурі. Без сумніву найважливіший виховний засіб - це сам учитель, його особистість та індивідуальність.²⁹

Якщо у першій статті на сторінках "Української школи" Петро Ісаєв лише торкнувся питання кари у вихованні, то у статті "Звичка, кара й гін у вихованні" воно знайшло свій дальший розвиток. На думку автора, публікації ціль кари - потреба, щоби вихованець зрозумів хиби своєї поведінки і змінив її. Догани при класі слід уживати, якщо інші зауваження не допомогли, а також не робити непродуманих зауважень, так само як і похвал, бо інакше вони втрачають силу і вплив. Погрожувати покаранням треба рідко і то тільки у тому випадку, коли

вчитель має намір справді виконати покарання. Добра й корисна поведінка, робить висновок автор, має тоді справжнє значення, коли вона впливає з внутрішнього переконання, хотіння, імпульсу, любові, побожності та взагалі з великих спонукань. Якщо ж вона є тільки наслідком страху перед карою, тоді не буде ні довготривалою, ні певною.³⁰

Не залишилися поза увагою Петра Ісаїва і методи викладання шкільних предметів. Визначивши лекційний метод як тільки переказування, де значно переважає монопогічний виклад ставить перед ним п'ять принципів вимог: 1) наскрізна упорядкованість матеріалу; 2) наочність; 3) забарвленість почуттями; 4) добрий виклад гарною літературною мовою; 5) виклад повинен якнайбільше стимулювати учнів до співпраці. Наскрізна впорядкованість досягається тим, що розглядаючи кожне явище, визначаються його причини, викладається хід подій чи розвиток явища, усвідомленням всіх наслідків подій. Великий хаотичний матеріал порядкує всеохоплююча гумка. По суті упорядкування і розчленування матеріалу, поданого у лекції подібна до математичного доказу, де наперед ставлять якоесь твердження (у вигляді загального окреслення проблеми, основне твердження і визначений хід думок у вступі), далі йдуть докази (обговорення всіх частин у певному порядку) і висновок (кінцеве узагальнення), де звичайно повторюється основна теза. Добре, послідовне, логічне, ступеневе розгортальне упорядкування і використання матеріалу має велике виховне значення, оскільки воно активізує слухачів, збуджує їх зацікавлення і самодіяльність, привчає учнів навіть підсвідомо систематизувати свої думки, а разом з тим до послідовності та до відповідного порядку у своєму житті. У такій самій мірі, зауважує автор, хаотичні виклади вчителів впливають на навчання у протилежному напрямі і відбиваються негативно не тільки на інтелектуальності, але й на розвитку учнів. Врешті, логічний, впорядкований виклад матеріалу дає змогу учням легко запам'ятовувати навчальний матеріал і відтворити його в уяві.³¹

Визначивши логічний, впорядкований виклад навчального матеріалу у формі лекції як такий, що надає йому внутрішньої наочності, Петро Ісаєв у статті "Переживання як виховний засіб" продовжив аналіз внутрішніх мотивів навчання учнів. Визначивши переживання як весь внутрішній життєвий досвід людини, все що людина сама пережила, та висновки, до яких вона на основі переживання дійшла, автор звернув увагу на хиби книжкового знання, визначених це Платоном. Основним недоліком сучасної йому школи Петро Ісаєв вважав, що вона дає багато знання, однак молодь не переживає його, не переплавлює в горнілі душі на свою власність. Знання і життєві вказівки з поспіхом вивчені чи передані вчителем, а не пережиті, стоять на поверхні душі, не сягають своїм корінням у глиб. Сучасна молодь освічена багато, але поверхово.³²

Торкнувся Петро Ісаєв і проблеми викладення та навчання історії в школі, зазначивши, що в теперішніх підручниках історії зустрічаються часто тільки причини і наслідки, в'яснення суспільних та історичних явищ, випадків. А поза полем зору залишаються справжні люди, що діють, посвячують себе і своїми зусиллями творять історію. Взагалі казкову історію рідну і всесвітню починають забувати, забуваючи про її виховну роль, не знаючи, скільки переживань дає вона молоді.³³

Очевидним і доконаним фактом є те, що найбільшу виховну силу мають, безперечно, сім'я і навколишнє середовище. Проблеми взаємодії школи і сім'ї в процесі формування характеру та особистості учня пронизують усю статтю Степана Конрада "Дім і школа". Тут завданнями виховного впливу батьків визначаються: 1) розвиток дисциплінованості та послуху; 2) моральне виховання і поширення релігійності; 3) виховання до праці як найважливішого життєвого чинника і єдиної життєвої мети людей. Виходячи з ситуації, що мало батьків ясно усвідомлюють собі значення виховання дітей і тим самим не розуміють значення систематичної виховної співпраці дому зі школою, автор наголошував, що виховання молоді і виховання батьків - це друга важлива проблема, яка впливає із добре зрозумілого зв'язку батьківського дому і школи.

Взаємній відповідальності школи, батьків учнів та вчителя у навчально-виховному процесі присвячена стаття Я. Кузьміва, звернена до молодих вчителів, які працюють у селі. Виходячи з того факту, що український народ завжди бажав своєї школи, близької йому змістом і духом, що вороги українського народу старалися знищити у першу чергу українську школу, українське село, констатував автор, ставиться до неї прихильно. Якщо бувають десь відхилення, то причини цього лежать передовсім у недостатній підготовленості деяких молодих вчителів. Я. Кузьмів підкреслив, що сільського вчителя, як правило, оцінюють на основі його праці поза школою, а не на основі шкільної праці. Основне завдання вчителя розвивати дух і тіло дитини, впливати на її майбутній моральний устрій, але поряд з цим і широке поле суспільної позашкільної праці серед батьків не повинно бути йому чужим. Лише володіючи широкими загальними і фаховими знаннями, добросовісною працею зможе вчитель завоювати собі серед дітей і батьків довіря, пошану й авторитет, злитись в одну нерозривну цілість, відчуті глибоке задоволення у своїй праці, відчуті, що він не зайва людина для села.

Однозначно з проблеми взаємодії школи, вчителя і громади села чи містечка висловився на сторінках "Української школи" відомий галицький педагог, редактор першого українського учительського журналу "Промінь" Іван Герасимович: "Але ж учитель не може бути тільки пасивним спостерігачем і ментором, навпаки, він повинен брати живу участь у всіх проявах самоосвітнього і громадського життя.

служити досвідом і порадою, бути ширим приятелем, дорадником і духовним керівником".³⁶ Свідченням актуальності проблеми про необхідність зростання впливу освічених верств українського села часів другої світової війни і не в останню чергу вчителів є зауваження того ж Я.Кузьміва: "Читайте сьогоднішні часописи, а знайдете там вісті з місць про різні вистави, концерти, роковини, свята, гучні весілля тощо, але село, як потопало в болоті, так і досі потопає, нікому рівчаків повикопувати, влітку воно тоне в хабазі - нікому його вичищати, громадські будинки (і школи) обідрані і брудні".³⁷

Поза увагою українських педагогів у роки другої світової війни не залишилась і проблема вчительських кадрів в учительських семінаріях. Уже відомий нам постійний автор часопису "Українська школа" Ярослав Кузьмів визнав завданням вчительських семінарій дати майбутнім вчителям народних шкіл: 1) широку і всебічну загальну освіту; 2) необхідну фахову підготовку. Оскільки вчительська семінарія не в змозі дати своїм учням усіх тих знань, які їм як майбутнім учителям будуть потрібні, тому необхідно виробити в них прагнення до самоосвіти, дати методику в цьому напрямку. На відміну від гімназій, де метою є передусім засвоєння знань, та фахових шкіл, де головна мета - засвоєння практичних вмінь і навичок, вчительські семінарії повинні досягти гармонійне поєднання знання, вмінь і навичок.³⁸

Цикл статей Лева Шанковського та інженера Василя Дмитренка присвячений розвитку української професійної школи в роки другої світової війни. Зокрема, Л.Шанковський у статті "Професійне шкільництво у народному господарстві"³⁹ визначив головне питання господарської педагогіки. Це - організація професійного шкільництва. Оскільки український народ відстав у своєму господарському розвитку від західноєвропейських народів, від відповідної організації українського шкільництва залежатиме не тільки раціональна організація процесів у школі, але й остаточне формування господарського апарату і його розвиток. Розбудова професійного шкільництва - це та рушійна сила, без якої не можна й думати про всебічний розвиток ремесла, промисловості, торгівлі і сільського господарства. Причому розвиток сільського господарства, якому сприятимуть сільськогосподарські школи різного типу, це тільки частина національного розвитку. Без широко розвиненої торгівлі, ремесла й промисловості українці приречені бути неповною і нерозвинутою нацією.

Зупинившись на ідеологічних основах професійної освіти, Лев Шанковський відзначив, що професійна освіта - це найкращий спосіб освіти, бо вона робить людину не лише здатною найкраще виконувати свої обов'язки, але й щасливою.⁴⁰ Професійна освіта - найкращий, найкорисніший спосіб освіти не лише для людини, як для окремої особи, але й для людини як члена держави і суспільства. Міць і сила

народу, його здібності й успіхи в технічній, мистецькій, економічній, духовній та моральній культурі залежить від ступеня всебічності професійної освіти його співчленів.

Інженер Василь Дмитренко виступив із stateю "Сільськогосподарські школи",⁴¹ зазначивши, що коли широкі маси селянської молоді не вивчають новітньої господарки, коли не підготовлено сільськогосподарських фахівців, годі й думати про покращення господарського становця селянства. З цією метою в Генеральній Губернії відкрито різні типи сільськогосподарських шкіл: 1) припідні звонево-обов'язкові сільськогосподарські школи; 2) однорічні сільськогосподарські школи; 3) дворічні сільськогосподарські школи; 4) державні сільськогосподарські курси (інститут у Дублянах).

Знайшли висвітлення на сторінках часопису і проблеми дошкільного виховання. М.Пастернакова розглянула їх через призму взаємодії у вихованні дитячого садка і сім'ї, оскільки дитина виховується не тільки в дитячому садку, але і вдома, де вона проводить велику частину життя.⁴²

Питання стимуляції учнів у навчанні знайшли висвітлення у статті Дмитра Сакульського,⁴³ який визначив стимуляцію як пробудження зацікавленості учня навчальними предметами з допомогою таких дидактичних засад: 1) нове, незнане для знання виводиться з попередньо засвоєних знань; 2) навчання повинно бути цікавим, захоплюючим, переплетене іграми та забавами; 3) навчання повинно носити практичний характер; 4) всі теоретичні проблеми повинні поєднуватись з практичними потребами; 5) виробляти замишування до читання, бо з цього виробиться звичка читати.

Безумовно лєвова частка статей на сторінках "Української школи" стосувалась методики викладання шкільних предметів. Особливостям викладання навчальних предметів у з'єднаних класах початкової школи присвячена стаття В.Полєнського "Праця в кращих класах народної школи",⁴⁴ виховній ролі народної пісні - статті І.Гриневецького "Рідна пісня і виховна праця",⁴⁵ та Я.Ярославенка "З мого ставлення до молоді".⁴⁶ Актуальними і ґрунтовними були публікації Л.Горбачева "Що треба знати учням з української мови",⁴⁷ О.Попейка "За чистоту української мови у школі",⁴⁸ С.Пепенського "Нові видання про українську мову",⁴⁹ К.Кузика "Що повинно дати учневі народної школи навчання рідної мови",⁵⁰ в яких піднято проблеми викладання та використання української мови в українській школі. Згідно з психологічними й педагогічними дослідженнями, навчання рідної мови, зазначив К.Кузик - це необхідна передумова інтелектуального та морального розвитку дитини і найкраща запорука її усупільнення та вростання в культуру свого народу. Головною метою вивчення української мови в народній школі, на думку автора, є оволодіння й опанування техніки слухати, читати і передавати усно та письмово свії

внутрішній зміст, найпростішою формою, але логічно, ясно і грамотно, вміти відрізнити основні думки від подробиць, критично оцінити їх та опанувати найелементарніші способи користуватися книгою, газетою, словником.⁵¹

Не залишилася поза увагою і методика викладання німецької мови (Ф.Запужович "Німецька мова в українській школі",⁵² Ю.Мінко "Методи й цілі навчання німецької мови в українській народній школі"⁵³), математики (Ю.Богачевський "Алгебрична аналіза при навчанні тригонометрії"⁵⁴), географії (І.Тесля "Географічна ескурсія"⁵⁵), фізкультури (Д.Сіак "Тіловиховник - приятель дітей"⁵⁶).

Аналіз публікацій на сторінках часопису "Українська школа" дає підстави зробити висновок про високий психолого-педагогічний та інтелектуальний рівень статей з питань шкільного життя часів другої світової війни в Східній Галичині, особливостей розвитку української професійної освіти, місця і ролі вчителя не тільки у навчанні та вихованні українських дітей, а й у громадсько-політичному житті краю, методики викладання шкільних предметів, виховання українських школярів. Більшість із піднятих проблем не втратили своєї актуальності і сьогодні. Уведення їх в науковий обіг є велінням часу.

Звичайно, педагогічний часопис східногалицького вчителства "Українська школа", який видавався в складних умовах другої світової війни, німецького окупаційного режиму не був шедевром поліграфічної чи художньої майстерності, але в ньому було головне. З його сторінок поставала жива думка українського педагога. Часопис займає гідне місце в ряді освітнянської періодики воєнного часу як у світі, так і в Україні, зокрема, поруч із закарпатським педагогічним журналом "Народна школа", що виходив у 1939-1944 роках на Закарпатті.⁵⁷

Проблема розвитку освіти, педагогічної думки в Східній Галичині, загалом у західноукраїнському регіоні потребує детального вивчення та об'єктивної оцінки. Але залишається безперечним фактом, що друковане слово українського педагога часів другої світової війни приверне увагу не лише фахових педагогів, але всіх, хто цікавиться як історією краю, так і проблемами навчання та виховання шкільної молоді.

Джерела:

1. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. - Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. - С.168-171.
2. Там же. - С.124-127.
3. Львівські вісті. - 1941. - 14 серпня.
- 4-5. Українське слово. - 1942. - 7 січня.
6. Львівські вісті. - 1941. - 14 серпня.
- 7-8. Львівські вісті. - 1941. - 9 вересня.
9. Львівські вісті. - 1941. - 23 листопада.
10. Там же. - 1941. - 9 вересня.

11. Старіславське слово. - 1942. - 3 червня.

12. Вісник українського Центрального Комітету. - 1943. - № 1. - С.10.

13. Українська школа. - 1942. - № 1-2.

14-16. Там же. - С.3.

17. Там же. - С.41.

18-22. Там же. - № 5-6. - С.157.

23-28. Там же. - 1943/44. - № 1-3.

29. Там же. - 1942. - № 1-2. - С.4-6.

30. Там же. - 1943. - № 10-12. - С.74-77.

31. Там же. - 1942. - № 5-6. - С.109-113.

32-33. Там же. - 1943/44. - № 1-3. - С.

34. Там же. - 1942. - № 5-6. - С.

35. Там же. - 1942. - № 1-2. - С.7-12.

36. Там же. - С.32.

37. Там же. - С.11.

38. Там же. - 1942. - № 5-6. - С.115.

39. Там же. - С.124-133.

40. Там же. - 1943. - № 10-12. - С.114-120.

41. Там же. - 1942. - № 1-2. - С.24-29.

42. Там же. - С.16.

43. Там же. - 1942. - № 5-6. - С.139-140.

44. Там же. - 1942. - № 1-2. - С.17-23.

45. Там же. - 1942. - № 5-6. - С.141-144.

46. Там же. - С.145-147.

47. Там же. - С.148.

48. Там же. - 1943. - № 10-12. - С.82-88.

49. Там же. - С.125-126.

50-51. Там же. - С.94-95.

52. Там же. - 1943. - № 1-3. - С.32-37.

53. Там же. - 1943. - № 10-12. - С.96-100.

54. Там же. - 1942. - № 5-6. - С.117-123.

55. Там же. - 1943/44. - № 1-3. - С.37-40.

56. Там же. - С.29-30.

57. Офіційський Р. Внесок журналу "Народна школа" (1939-1944) у розвиток педагогічної думки Закарпаття // Молодь - Україні (Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету). - Т.9 / Упорядник Р. Офіційський. - Ужгород: Закарпатський центр соціальної служби для молоді, 1996. - С.308-324.

**Журнал "Студентський прапор" (1943-1944)
і формування світогляду та філософських уявлень
українського галицького студентства
в роки Другої світової війни**

Видання Об'єднанням праці українського студентства Українського Центрального Комітету у Львові в умовах нацистської окупації Східної Галичини журналу "Студентський прапор" явище унікальне не лише в національній історії, але й в історії розвитку філософської думки в Україні. Протягом 1943-1944 років побачили світ 11 чисел щомісячника (числа 1, 2-3, 4, 5, 6 у 1943 р. та числа 1, 2, 3, 4-5 у 1944 р.) Майже в кожному номері піднімалися важливі світоглядні та філософські питання.

Вже у першому числі "Студентського прапора", у вступному слові, визнаючи кредо щомісячника, редакційний колектив відзначав, що з'явився він в часи, коли "над цілим світом шаліє хуртовина, що має провидячий новий політичний обличчя світу: зударилася не лише дві держави, але й дві суперечні собі ідеї, суперечні так практичними виявами, як і догматичними світоглядними засновами. А сливе в самій середині цього величезного пожарища опинилась наша дорога Батьківщина".¹

Зупинившись на становищі українського студентства в умовах Другої світової війни та його завданнях, головний редактор видання Богдан Лончина наголошував: "Від того наскільки український народ зрозуміє сенс епохи, що в ній живемо, і витворить тип українця, здібного всесильно опанувати життя залежатиме наш успіх і наше становище в цій новій епосі. Українські студенти - це та частина громадянства, що в часі своїх студій готується на найважливіші і найвідповідальніші пости і що на її плечах опиниться коліс увесь тягар проводу. Українські студенти - це майбутні провідники свого народу, які відповідатимуть за таку чи іншу його долю. Якщо вони в часі своїх студій основно підготуються до своїх завдань, матимуть успіхи, якщо ж ні - стягнуть на свій народ горе і руїну. Передусім праця українського студентства повинна піти в двох напрямках: в напрямі розвитку духа і напрямі розвитку тіла. По друге праця українського студентства повинна бути всебічна. Треба працювати інтенсивно в своїй вибраній фаховій ділянці, щоб її добре опанувати і стати добрим фахівцем у ній. Оці дві основні справи повинні ввійти в основу праці й виховання студента, ідеал плекання духа й тіла та ідеал всебічної освіти на одній фаховій основі... Від молодого інтелігента мусимо вимагати трохи більше: він повинен орієнтуватися передовсім в багатствах своєї рідної культури: у мистецтві, літературі, філософії,

музиці, він повинен зазнайомлюватись із своєю історією, географією, мовою, пізнати чужу культуру."²

Щомісячник "Студентський прапор" став своєрідною трибуною формування світоглядних та філософських уявлень української молоді, в першу чергу її інтелектуальної верхівки - студентства, опертого на глибокі філософські знання та національно-культурні цінності. Центральне місце зайняли статті, присвячені проблемам світогляду та філософії, їх співвідношення, ролі та місця в житті особи і суспільства.

Процес становлення особистості, формування її уявлень про світ в значній мірі визначається зовнішніми факторами, умовами дійсності. Очевидно, що умови війни, окупація наклали на нього певну специфіку. Журнал "Студентський прапор" за задумом редакції повинен був стати і одним із засобів оволодіння українським студентством теоретичним світоглядом. Вже в одній з перших публікацій на філософську тематику "Український студент шукає світогляду (Практичні вказівки і пояснення)" зроблено спробу донести до українського студентства розуміння таких ключових філософських термінів як "світовідчування", "світогляд", "філософія".

Виходячи з того, що стаття орієнтована на студента, який тільки розпочинає вивчення систематизованого курсу філософії, автор зумів у доступній формі досить повно показати сутність кожного з термінів, спільність і відмінність: "Мистецтво, письменство, наука - це сфери, де світовідчування народу перетворюється у світогляд. Світовідчування, що усвідомлюючись знаходить для себе слово, або мистецький образ, стає світоглядом. Коли ж з'являються спроби узгодження думки, знайдені у мистецьких образах, чи висловлені в окремих наукових теоріях і впорядкування їх в одну систему розуміння світогляду і життя, тоді говоримо про філософію."³ Автор підводить читача до висновку що філософські терміни світовідчування - світогляд - філософія - це не якісь окремі речі, це тільки ланки одного і того самого життєвого процесу, зазначаючи, що протиставляти світовідчування світоглядові, чи філософії недоцільно, як недоцільно протиставити коріння зеленій билині чи голубій квітці. Світогляд виростає із світовідчування, мов рослина з коріння.⁴

Відмінність між світовідчуванням та філософією автор бачить у рівні осмислення дійсності: "Те, що у світовідчуванні є тільки пасивним, безвольним, інтуїтивним, мужним багатством, те у філософській системі стає свідомим, однією ідеєю просвітлення і упорядкованим колосом"⁵, таким способом стимулюючи молоду мислячу особистість до науково-теоретичного пізнання світу, застерігаючи при цьому від догматизму та схоластики: "Однак буває, що світогляд тратить живий зв'язок із світовідчуванням. Він стає тоді незв'язаним із душевними глибинами, перекотиполом, стає зливком порожніх слів, заялжених фраз. Читаємо

критично безліч публіцистичних статей летючок. Там побачимо повинь таких голосних слів, але тільки виучених напам'ять, непережитих. Але буває, що філософія родиться не із світовідчування, але із ученості. Це так звана "катедральна філософія", нудна, без впливу на душі, безсила зворушувати їх і обновлювати життя.⁶ Від світогляду, що є набором безліччі фраз, від філософії, що є тільки сумою бездумного знання, автор спрямовує читача до "живого світовідчування, яке є джерелом справжнього світогляду і справжньої філософії".⁷

Розглядаючи складні гносеологічні питання філософії, автор застерігав українського студента від крайнощів раціоналізму та емпіризму. Наголошуючи, що філософія (тим більше світогляд), котрі виростають із живого світовідчування - це не чиста наука, в ній є релігійні і мистецькі складники, він ставить питання: "Чи можна відчуті релігійне зворушення, читаючи студії про догми?", "Або чи можна пережити мистецьке враження, читаючи тільки вчену історію літератури?", і дає відповідь: "Щось подібне треба сказати і про філософію: її треба сприйняти не тільки розумом, але й почуваннями".⁸

В основі формування світоглядних уявлень та філософських знань українського студентства, на думку автора статті, повинні лягти твори великих мислителів, застерігаючи: "Всі так звані "Впроводи у філософію", "Історії філософії" і т.п. все те тільки допоміжні засоби. Душа прагне живого погляду на життя, а її кормлять ті книжки сухими схемами світу. Отже кожен молодий шукач мусить зрозуміти, що філософічні підручники - це тільки ноти. Поза ними треба навчитися відчувати музику".⁹ Все ж таки для первинного ознайомлення з основними проблемами, категоріями, термінами автор рекомендував "Вступи до філософії" відомих філософів Фрідріха Паульсена, Освальда Кюльпе, Вільгельма Вундта, Вільгельма Віндельбанда, Фрідріха Ніше, Анрі Бергсона.¹⁰

Умови нацистської окупації, захоплення певної частини населення тоталітаризмом, як формою політичного режиму, визначили і список рекомендованої студентам літератури, що повинна була сприяти формуванню їх політичного світогляду. Автор зазначив, що "в осередку сучасних найважливіших світоглядів знаходимо політично-соціологічні та расистські ідеї (фашизм, націонал-соціалізм)".¹¹ І пропонує як джерела для вивчення твори Муссоліні "Доктрина фашизму", Чемберлена "Основи XIX століття", А.Гітлера "Моя боротьба", А.Розенберга "Міф XX століття", Ю.Липи "Призначення нації", твори Р.Єнідика, Ф.Вовка, І.Раковського та В.Щербаківського.¹²

Спрямовуючи українського студента у напрямі вивчення історії української філософської думки, автор наголосив: "Під поняття філософії найбільш підходять твори Сковороди, потім твори мислителів, що виростили із історії і політичної публіцистики, як Драгоманов,

Грушевський, Липинський, Донцов, Липа. Взагалі треба пам'ятати, що роль публіцистики у нас значно більша, ніж в інших, старших культурах."¹³ Із сучасних авторів рекомендовано твори Мірчука, Чижевського, Шлимкевича.¹⁴

Виходячи з того факту, що в молодій духовності, якою є і українська духовність, світовідчування і світогляд знаходять своє відображення не так у точних поняттях, а швидше в чуттєвих образах літератури і мистецтва, студентам пропонувалось ознайомитися з творами І.Франка "Молода Україна", М.Євшана "Під прапором мистецтва", М.Хвильового "Камо грядеші", "Думки проти течії", М.Зерова "До джерел", Ю.Липи "Бій за українську літературу", Д.Донцова "Наша доба і література", Я.Гординського "Літературна критика підсовєтської України", Д.Віконської "За силу і перемогу", а також загальні історії літератури: п'ятитомну М.Грушевського, трьохтомну Возняка, і одностомний Филиповича та Радзиковича.¹⁵

Завершуючи статтю, автор підкреслив, що студент повинен пам'ятати: "Кожної науки можна навчитися, цебто кожне знання можна засвоїти собі розумовим зусиллям. Світогляду - філософії навчитися не можна. Це значить не досить перейняти окремі тези світогляду розумом. Треба їх пережити, як свої, цілою душею. Аж тоді той світогляд, хоча й не створений і не оформлений нами стає порядком наших ідей і наших почувань і через те робиться силою, що керує нашим життям... Шукання й оформлення світогляду вимагає щирої й одвертої душі. Хто на основі кількох книжок чи брошурок думає, що тримає правду, мов горобця в кулаці, хай не входить у святиню, що призначається для вічних шукачів і все нових відкриттів і перемог духа".¹⁶

До складних антологічних та гносеологічних філософських проблем, а саме дилеми матеріалізму - ідеалізму, детермінізму - індетермінізму звернувся відомий педагог, громадський діяч, редактор пластового журналу "Молоде життя" (1927-1929), журналу "Українська школа" (1942-1943) Петро Ісаїв. У статті "Від матеріалізму до ідеалізму" він зробив спробу довести до українського студентства, яким чином найновіші відкриття в природничих науках впливають на зміну світоглядних орієнтацій. У першому розділі "На грані двох епох" автор підводить студентів до розуміння особливостей сучасного їм буття, наголосивши, що нова Європа викроюється не тільки мечем, але й новими науковими дослідженнями та відкриттями.¹⁷

Торкнувшись проблеми розвитку людської цивілізації та філософських ідей, Петро Ісаїв відзначив: "Ніяка епоха не закінчується несподівано, раптово, не вривається в одному місці, від якого починається інша. Ні. Між епохами буває широке проміжжя, широкий поріг - перехідний час. Тоді кінці однієї доби сплітаються з початками наступної і творять симбіозу. Світогляди, погляди й напрямки якоїсь

епохи поширюються подібно як водні хвилі. Хвилі напрямів минулої епохи з високих верхів суспільної будови дійшли вже до найдальших низів, широких народних мас і свої удари об береги значили різними відомими суспільно-політично-світоглядними явищами останніх десятиків літ".¹⁸ Автор робить висновок, що відкриття здійснені вченими в природничих науках ведуть до зміни світоглядних уявлень.

Зупинившись на проблемі розвитку філософських ідей, світоглядних орієнтацій Петро Ісаїв оцінює природничий світогляд XIX століття як світогляд машини, котрий базувався на відкриттях Галілея та законах гравітації Ньютона, в основі якого лежали такі поняття: 1) маса або, ширше, матеріал чи субстанція в значенні матеріальних частин; 2) сила; 3) постійність і незмінність фізичних законів, або точна причиновість; 4) час; 5) простір. Таким чином увесь матеріальний світ уявлявся як машина.¹⁹ Автор підводить студентів до висновку, що механістичне схоплення фізичних явищ, у тому числі явищ акцетики та оптики, мало далекосяжні світоглядні наслідки, оскільки деїзм привів до атеїзму, світ позбавлено Бога, а значить і душі; залишилась тільки змеханізована матерія. Настав вік учених-інженерів, що мали амбіцію збудувати механічну модель природи.

Автор закликав студентів критично віднести до теорії еволюції Ч.Дарвіна, називаючи його Ньютоном біології, який механістичні погляди переніс з мертвої матерії на живу, в тому числі й на людину: "Механістичні критерії прикладено й до людини, а зокрема впроваджено їх у ділянку етики. Похід механістичної ментальності був такий сильний, що ніякі, хоч би які сильні аргументи, не могли втриматись. Розум Баха, Ньютона, Мікель-Анджела різняться від друкарської машинки, свистака чи тартака тільки ступенем їх складності, їх функцією було тільки достатнє реагування на зовнішні подразнення. Людський вчинок буцімто так само залежить від обставин і мотивів, як рух тіла від порушної сили".²⁰ Таке становище, на думку автора, усувало відразу будь-які підстави для етики, відкидало різницю між добром і злом та дало підставу для філософії аморальності.²¹

Вирішуючи складне питання співвідношення матеріалізму та ідеалізму, як філософських уявлень про світ, Петро Ісаїв підводив студентів до висновку, що світогляд найновіших наук прямує до ідеалізму, наближаючись до спиритуалізму. Підставою для такого висновку студентам повинні послужити, на його думку, два основні відкриття, що зробили революцію у фізиці: 1) відкриття здійснені Енштейном; 2) наука про атоми, у першу чергу теорія квантів Планка, на основі яких вчені прийшли до переконання, що матерія та енергія - це одне і те саме.²² Новітні відкриття у фізиці похитнули й іншу основу механістичного матеріалістичного світогляду - точну причиновість. Її місце зайняли так звані статистичні закони, згідно котрих фізичні закони

- це тільки статистичні ствердження, що мають справді силу законів лише при великих сумах, а при малих числах і окремих випадках вони мають характер тільки правдоподібності і не є обов'язковими.²³

Ідеї, розвинені Петром Ісаєвим на сторінках "Студентського прапора", знайшли відгук Г.Корчинської у публікації "Кілька завваг з приводу статті П.Ісаєва "Від матеріалізму до ідеалізму" та відповідді на цей відгук П.Ісаєва "Завваги до завваг з приводу статті "Від матеріалізму до ідеалізму", з якими український галицький студент мав можливість познайомитись у наступних числах журналу.

Г.Корчинська звинуватила автора статті "Від матеріалізму до ідеалізму" в тому, що піднімаючи питання ідеалізму-матеріалізму, не з'ясує, в чому цей ідеалізм полягає і робить висновок, що більшість прихильників ідеалізму "керується приблизно такими міркуваннями; більшовики-матеріалісти, а тому що я проти більшовиків, то я проти матеріалізму, отже я за ідеалізм".²⁴ Корчинська ставить питання, що слід розуміти під ідеалізмом: 1) як це формують діалектики-матеріалісти - погляд, що свідомість обумовлює буття; 2) чи епістемологічну тезу, що нічого від нас незалежно не можемо пізнати; 3) чи, може, ідеаліст - це той, що в житті керується якоюсь ідеологією, а матеріаліст - лише низькою егоїстичною користю; 4) чи так, як говорить автор і робить висновок, що не від відповіді на питання "ідеалізм залежатиме рішення українського студентства, в якому таборі його місце. Це рішення буде напевно одне, хоч би різними нас погляди на питання, що було раніше: курка чи яйце?"²⁵

Г.Корчинська заперечила, що з висловлювань одного-двох видатних фізиків виразно видно, як вони схиляються до ідеалізму: "Це одначе, зовсім не значить, що ідеалізм випливає з результатів нової фізики, бо ж не все, що говорить визначний фізик, є твердженням самої фізики. Великий фізик, що зробив поважні відкриття, може - і це його приватна справа - снувати зовсім фантастичні міркування на філософські теми і ці міркування найчастіше не мають нічого спільного з наукою".²⁶ Викликав застереження в автора відгуку на статтю "Від матеріалізму до ідеалізму" також розгляд питання детермінізму - індетермінізму, які Петро Ісаїв розкрив через призму теорії квантів Планка.²⁷

У статті "Завваги до завваг з приводу статті "Від матеріалізму до ідеалізму" Петро Ісаїв, насамперед, вніс корективи щодо розуміння Корчинською його бачення змісту ідеалізму: "Якщо ж іде про сам зміст ідеалізму, то все ж воно не є вже таким дуже не з'ясованим, як думає Г.Корчинська. Беручи до уваги навіть ті чотири відхильні від себе значення, які вона подала, бачимо у них деякі спільні елементи, закладені в їх основі, а передовсім спільне їм усім поняття, ідеї, тобто як окремої думки, окремого духовного чинника, що існує теж незалежно від від матерії - в одних розуміннях побіч матерії (філософський дуалізм), у

інших - крайніх, як ознака справжня субстанція (спіритуалізм) і має вищу вартість від матерії".²⁸

Не погоджується П.Ісаїв із твердженням Г.Корчинської, що дилема "ідеалізм чи матеріалізм" перестала бути актуальною. Він наголосив, що філософія, її історія зводяться до твердження: філософська думка впродовж віків пробігає все між двома крайностями - між ідеалізмом (в значенні ідеалістичного субстанціонального монізму) і матеріалізму. Інколи мислителі творили їх гармонійний синтез (дуалізм). Автор статті "Від матеріалізму до ідеалізму" заперечив думку Г.Корчинської про те, що не варто пропагувати ідеалізм з двох причин: 1) це може ускладнити наддніпрянцям сприйняття того, котре може бути легко сприйнятним, що може не різнитися, а тісніше зв'язувати; 2) не має певності чи ідеалізм стане складником загального українського світогляду, чи він не викличе спротиву в наддніпрянських українців (аргументуючи свою думку тим, що багато наддніпрянців самі просять відповідного пояснення і літератури з цього питання, а об'єктивні міркування без насильного нав'язування своїх поглядів не стануть перешкодою для злиття з ними в одну національну спільноту, подібно як у національних справах повністю співпрацюють між собою, наприклад, греко-католики і православні, чи католики і протестанти у Німеччині).²⁹

Розглянувши основні положення суперечностей, бачення дилеми ідеалізм-матеріалізм, П.Ісаїв приходять до висновку, що студенти мають бути справжніми шукачами правди, а не калькулянтами: "Об'єктивним способом має воно дійти до якоїсь правди, має її триматися і за неї стояти, а не достосовуватися до того, що перемаже (перемогти може на якийсь час і неправда)". Інакше кажучи, наголосив автор, проблема ідеалізму-матеріалізму зводиться до наступного: "тепер зіткнулися два типи українця - вихованця ідеалістичного світогляду і вихованця матеріалістичного світогляду. Виринає питання, котрий тип українця має в майбутньому перемогти: один чи другий, чи їх синтези".³⁰

Війна наклала свій відбиток на характер і зміст публікацій на сторінках українських періодичних видань, у тому числі й на сторінки "Студентського прапора". Невідомий автор у часописі воєнної пори "До перемоги" зазначав: "Війна належить до явищ соціальних (сусільних), тобто таких, що лежать у самій природі людських суспільств та впливають із потреб спільного людського життя".³¹ Отже, війна є продовженням людської історії тільки в інших, екстремальних умовах. В умовах, коли людська воля висувається на передній план і здатна досить часто вирішувати хід подій. Не випадково до проблеми волюнтаризму на сторінках "Студентського прапора" звернувся Д.Козій, відзначивши, що "ми є свідками сильних зрушень в українській духовності. Відчувається, що в глибинах народних якісь нові сили, які не хочуть поклонятися голім фактам і прямують до перебудови індивідуального і збірного

життя. Все це разом свідчить про те, що приходить до голосу в нас волюва постава до життя."³²

Запрошуючи студентів у світ філософії волюнтаризму, автор визначив основні течії цього філософського напрямку:³³ 1) метафізичне вчення про волю Артура Шопенгауера (1788-1860), якого вважають батьком новітнього волюнтаризму, 2) його вчення про першість волі дало вихідний пункт волюнтаризмові Фрідріха Ніцше; 3) вчення Рудольфа Ойкена про духовний чин, згідно якого дух по природі є активним, і у світі проявляється рух до духовності. Автор прослідкував вплив філософії волюнтаризму, зокрема, Ф.Ніцше у творчості Ю.Федьковича, а з новітніх письменників в Осипа Турянського ("По за межами болю"). Він особливо підкреслив, що Ф.Ніцше - творець героїчного волюнтаризму, який не визнає іншого принципу моралі, крім принципу боротьби. Основний постулат його моралі - перемога сильних - мав вплив також і на О.Кобилянську, Д.Донцова, Л.Українку.³⁴

Подавши коротку характеристику трьох філософських течій, що спиралися на волю або чин (дію), як головні поняття, Д.Козій підводить українського студента до висновку: "течії ці одна одну почасти доповнюють і поглиблюють, але ще більше заперечують. Робиючи їх не можна позбутися гнітючого враження, що сучасне наше життя б'ється серед нестерпних суперечностей. Щоб вийти з зачарованого поля цих суперечностей, на це потрібний духовний чин, інтенсивна праця над розбудовою нашої духовності та наших поглядів на світ життя".³⁵

Аналіз статей, опублікованих на сторінках органу Об'єднання праці українського студентства Українського Центрального Комітету журналу "Студентський прапор", засвідчив, що вони носили, в першу чергу, практичний характер, їх автори мали на меті ознайомити українське студентство з основними проблемами філософії, зорієнтувати його у багатоманітному спектрі філософських ідей, шкіл, напрямів. Автори публікацій бачили в молоді найбільший скарб нації, майбутнє і силу народу. Вони переконували, що кожний народ, який хоче жити, який хоче бути сильним і який усвідомлює значення молоді, насамперед її еліти - студентства, повинен відповідно її виховати, поставити перед нею мету і завдання. Саме так досягається гарантія на перспективу в майбутньому, яке опиратиметься на сильну інтелектуальну основу.

Джерела

1. Переднє слово // Студентський прапор. - 1943. - Ч.1. - С.1.
2. Лончина Б. Сучасне українське студентство, його завдання і праця // Студентський прапор. - 1943. - Ч.1. - С.3-9.
- 3-7. Український студент шукає світогляду (Практичні вказівки і пояснення) // Студентський прапор. - 1943. - Ч.4. - С.27.
- 8-9. Там же. - С.28.

10-11. Там же. - С.29.
 12. Там же. - С.30.
 13. Там же. - С.31.
 14-15. Там же. - С.32.
 16-18. Ісайв П. Від матеріалізму до ідеалізму //Студентський прапор. - 1943.-
 Ч.1. - С.16.
 19-21. Там же. - С.17.
 22. Там же. - С.20.
 23. Корчинська Г. Кілька заваг з приводу статті П.Ісайва "Від матеріалізму до
 ідеалізму" //Студентський прапор. - 1943. - Ч.6. - С.40.
 24-25. Там же. - С.41.
 26. Там же. - С.42.
 27. Ісайв П. Заваги до заваг з приводу статті "Від матеріалізму до
 ідеалізму" //Студентський прапор. - 1944. - Ч.4-5. - С.31.
 28-30. Там же. - С.32.
 31. До перемоги. - 1943. - 23 грудня.
 32. Козій Д. Волонтаризм //Студентський прапор. - 1943. - Ч.4. - С.17.
 33-35. Там же. - С.21.

Зміст

Передмова 3
 Деякі аспекти політичного становища в Східній Галичині в складі
 Генерального Губернаторства за матеріалами щоденних часописів
 "Українські щоденні вісті" та "Львівські вісті" (1941-1944) 5
 "Самостійна Україна" - "Українське слово" - "Станіславівське слово" (1941-
 1942) про політичний розвиток Східної Галичини у складі Генеральної
 Губернії 25
 Питання розвитку освіти і педагогічної думки на сторінках журналу
 "Українська школа" (1942-1944) 39
 Журнал "Студентський прапор" (1943-1944) і формування світогляду та
 філософських уявлень українського галицького студентства в роки Другої
 світової війни 50

